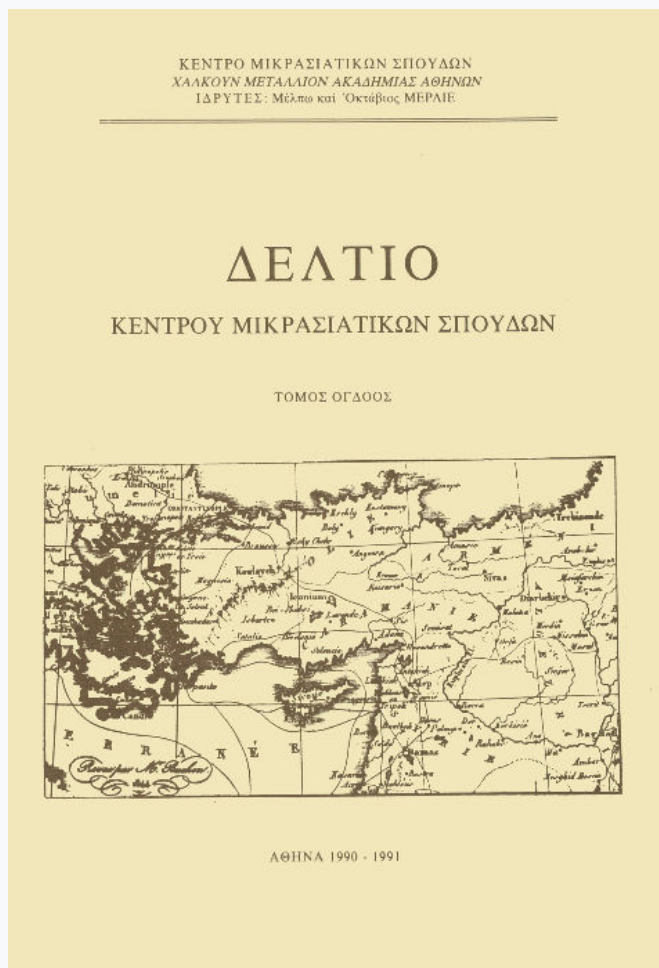

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 8 (1990)

Πολιτικές δυνάμεις και εκλογική συμπεριφορά της μουσουλμανικής μειονότητας στη δυτική Θράκη: 1923-1955

Ηλίας Νικολακόπουλος

doi: [10.12681/deltiokms.237](https://doi.org/10.12681/deltiokms.237)

Copyright © 2015, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Νικολακόπουλος Η. (1990). Πολιτικές δυνάμεις και εκλογική συμπεριφορά της μουσουλμανικής μειονότητας στη δυτική Θράκη: 1923-1955. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 8, 171–204.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.237>

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΚΑΙ ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ
ΤΗΣ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ
ΔΥΤΙΚΗ ΘΡΑΚΗ: 1923-1955

Εισαγωγή

Στο άρθρο που ακολουθεί επιχειρείται μια πρώτη καταγραφή των δεδομένων να τα όποια συνθέτουν και περιγράφουν το γενικό πλαίσιο της πολιτικής εξέλιξης, και ειδικότερα της εκλογικής συμπεριφοράς, της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη¹. Στόχος είναι ο έντοπισμός των κυριότερων

1. 'Ο όρος «μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης», αναφέρεται στους μουσουλμάνους το θρήσκευμα Έλληνες πολίτες, το νομικό καθεστώς των οποίων προσδιορίζεται από τη Συνθήκη της Λωζάννης και τη Σύμβαση περί ανταλλαγής πληθυσμών του 1923. Το σύνολο σχεδόν της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης —που στη συνέχεια, για λόγους συντομίας, θα αναφέρεται απλώς ως «μειονότητα»— κατοικεί στους νομούς Ξάνθης και Ροδόπης. Το αριθμητικό μέγεθος της μειονότητας σύμφωνα με τα στοιχεία της Μεικτής Έπιτροπής 'Ανταλλαγής Πληθυσμών ήταν 106.000 άτομα (βλ. Α. 'Αλεξανδρής, «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνoturκικών σχέσεων, 1923-1954», στο Α. 'Αλεξανδρής κ.ά., *Οι ελληνoturκικές σχέσεις 1923-1987*, 'Αθήνα, Γνώση, 1988, σσ. 31-172 και ιδίως σ. 39). Οί μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης ανήκουν, κυρίως, σε δύο διαφορετικές, γλωσσικά και έθνοτικά, ομάδες: άφενός τους τουρκόφωνους (86.506 σύμφωνα με την απογραφή του 1928) και άφετέρου τους Πομάκους (16.755 το 1928), οί όποιοί κατοικούν ιδίως στην όρεινή περιοχή. Στα ίδια περίπου επίπεδα βρίσκóταν και το 1951, σύμφωνα με τα στοιχεία της τότε απογραφής, το μέγεθος της μειονότητας (98.839), από τους όποιους 67.099 τουρκόφωνοι, 26.592 Πομάκοι, 5.116 'Αθίγγανοι και 32 Κιρκάσιοι (βλ. Α. 'Αλεξανδρής, *δ.π.*, σ. 144). Έκτοτε δέν έχουν δημοσιευτεί επίσημα στατιστικά στοιχεία, αλλά θεωρείται ότι το συνολικό πληθυσμιακό μέγεθος της μειονότητας δέν έχει μεταβληθεί σημαντικά και εκτιμάται σήμερα μεταξύ 100.000 και 120.000. Πρβλ. Α. 'Αλεξανδρής, «Το μειονοτικό ζήτημα 1954-1987», στο Α. 'Αλεξανδρής κ.ά., *δ.π.*, σσ. 493-552, ιδίως σ. 524. Για μια γενική εικόνα σχετικά με τη μουσουλμανική μειονότητα βλ. Κ. Γ. 'Ανδρεάδης, *Η μουσουλμανική μειονότης της Δυτ. Θράκης*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1956· Ν. Γονατάς και Π. Κυδωνιάτης, *Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης*, Κομοτηνή 1985· Συμεών Σολταρίδης, *Η Δ. Θράκη και οί Μουσουλμάνοι. Τί άκριβώς συμβαίνει;*, 'Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1990· Ahmet Aydinli, *Bati Trakya bacasinin ic yusu*, Κωνσταντινούπολη, έκδ. Akin Yayinlari, 1971 (και περιληπτική έλληνική μετάφραση *Βαλκανική Βιβλιογραφία*, τ. 1 - 1973, Παράρτημα, σσ. 311-456)· Cengiz Orhonlu, «'Ο τουρκικός πληθυσμός εις την Δ. Θράκη», *Δελτίο Τουρκικής Βιβλιογραφίας*, τχ. 6, Φεβρ. 1969, σσ. 19-48· Umit Haluk Bayulken, «Turkish Minorities in Greece», *The*

διαχωριστικῶν κοινωνικῶν τομῶν πού διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στὴν ἐξέλιξη τῆς τοπικῆς πολιτικῆς ζωῆς, καὶ ἡ διατύπωση συγκεκριμένων ἐρμηνευτικῶν ὑποθέσεων γιὰ τὴ διαδικασία διαμόρφωσης τῶν πολιτικῶν δυνάμεων στὴ μειονότητα.

Ἡ κεντρικὴ ὑπόθεση, γύρω ἀπὸ τὴν ὁποία περιστρέφεται ἡ μελέτη, μπορεῖ συνοπτικὰ νὰ διατυπωθεῖ ὡς ἑξῆς:

Οἱ πολιτισμικὲς καὶ ἐθνικὲς διαφοροποιήσεις στὴ Δυτικὴ Θράκη, ἐνισχυμένες ἀπὸ τὶς μνήμες τῆς πρώτης εἰκοσαετίας τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἀποτελέσαν τὸ πρόσφορο ἔδαφος γιὰ τὴν ἐμπέδωση τοῦ διαχωρισμοῦ. Ἡ ἀποδυνάμωση τῶν —ἔστω καὶ χαλαρῶν— συμβιωτικῶν δεσμῶν μεταξὺ τῶν δύο πληθυσμιακῶν στοιχείων τῆς περιοχῆς ἐνίσχυσε τὶς προϋπάρχουσες τάσεις γιὰ αὐτόνομη πολιτικὴ δόμηση τῆς μειονότητας καὶ ὁδήγησε σὲ σταδιακὴ ἀποξένωση τῶν πολιτικῶν μορφωμάτων τῆς μειονότητας ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ πολιτικὰ κόμματα. Δημιουργήθηκαν ἔτσι οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὸν ὅλο καὶ μεγαλύτερο προσανατολισμὸ καὶ ἰδεολογικὸ καθορισμὸ τῶν παρατάξεων τῆς μειονότητας ἀπὸ τὰ πολιτικὰ ρεύματα τῆς Τουρκίας. Ἡ διαδικασία αὐτὴ, ἡ ὁποία ἐντοπίζεται καθαρὰ ὡς γενικὴ καὶ μακροχρόνια τάση, δὲν σημαίνει βέβαια ὅτι ἡ πολιτικὴ ζωὴ τῆς μειονότητας δὲν ἐπηρεάζεται ταυτόχρονα, σὲ πολλὸ σημαντικό βαθμὸ, καὶ ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς πολιτικὲς διαφοροποιήσεις καὶ ἐξελίξεις.

Τὴν ἐξειδίκευση τοῦ παραπάνω ἐρμηνευτικοῦ σχήματος, μὲ ἐπισήμανση καὶ ἀνάδειξη τῶν κυριότερων σημείων τομῆς, ὅσον ἀφορᾷ τὴ διαδικασία τοῦ διπλοῦ (καὶ ἐν πολλοῖς ἀντιφατικοῦ) ἐπικαθορισμοῦ τῶν πολιτικῶν διαιρέσεων στὴ μειονότητα, ἐπιχειρεῖ ἡ παρούσα μελέτη, μὲ βάση τὴν περιγραφὴ τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῶν ἐκλογικῶν ταυτίσεων στὴ μειονότητα ἀπὸ τὴ συνθήκη τῆς Λωζάννης ἕως τὸ 1955.

Ὡς κύριο ἀναλυτικὸ ἐργαλεῖο χρησιμοποιοῦνται τὰ ἀποτελέσματα τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν μαζὶ μὲ μιὰ σύντομη βιογραφικὴ παρουσίαση τῶν κυριότερων πολιτευτῶν τῆς μειονότητας (βλ. παράρτημα).

Ὁ τρόπος προσέγγισης τοῦ θέματος καθορίζει καὶ τὴ διάρθρωση τῆς κυρίως μελέτης. Στὸ πρῶτο μέρος ἐπισημαίνονται, πολλὴ συνοπτικὰ, ὁρισμένες σημαντικὲς «στιγμὲς» τῆς τοπικῆς πολιτικῆς κατὰ τὴν περίοδο πού προηγήθηκε τῆς συνθήκης τῆς Λωζάννης, καὶ οἱ ὁποῖες συνδέονται μὲ τὴ μεταγενέστερη διαμόρφωση τῶν πολιτικῶν παρατάξεων καὶ τὴν ἀνάδειξη τῆς τοπικῆς πολιτικῆς ἡγεσίας. Στὸ δεύτερο μέρος ἐξετάζεται ἡ περίοδος τοῦ

Turkish Yearbook of international Relations, τ. IV (1963), σσ. 145-164· F. de Jong, *Names, Religions Renomination and Ethnicity of Settlements in Western Thrace*, Leiden, ἐκδ. E. J. Brill, 1980· F. de Jong, «The Muslim Minority in Western Thrace», στὸ G. Ashworth (ed.), *World Minorities in the Eighties*, Sunbury 1980, σσ. 95-100 καὶ Baskin Oran, «La minorité turco-musulmane de la Thrace Occidentale (Grèce)», στὸ S. Vaner (ed.), *Le différend Grèce-Turc*, Paris 1988, σσ. 145-161.

μεσοπολέμου, με ιδιαίτερη έμφαση στην πρώτη πολιτική εμφάνιση της διαφοροποίησης μεταξύ «νεωτεριστών» και «παλαιομουσουλμάνων». Το τρίτο μέρος πραγματεύεται την πρώτη περίοδο μετά την 'Απελευθέρωση, ή οποία λήγει με την άνοδο στην εξουσία, το 1952, του «Έλληνικού Συναγερμού» και τη συνακόλουθη εμφάνιση στο τοπικό επίπεδο του πολιτικά συγκροτημένου «παλαιομουσουλμανισμού».

Η προσέγγιση αυτή, μέσω της ιστορικής εξέλιξης της εκλογικής πρακτικής, επιτρέπει την επισήμανση των βασικών τομών και διευκολύνει την διατύπωση συγκεκριμένων υποθέσεων. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι παραμένει αναγκαστικά έλλιπής, χωρίς την συστηματική σύνδεση της τοπικής πολιτικής ιστορίας αφενός με την γενικότερη πορεία των ελληνοτουρκικών σχέσεων και αφετέρου με τις ειδικές εξελίξεις που άφορουν την ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης. Με την έννοια αυτή ή παρούσα μελέτη δεν μπορεί να θεωρηθεί παρά μόνο ως προσπάθεια καταγραφής όρισμένων τάσεων, με την έλπίδα ότι οι υποθέσεις εργασίας που διατυπώνονται εδώ θα μπορούσαν να αποτελέσουν σημείο άφετηρίας για άλλες γενικότερες, ή και ειδικότερες, μελέτες.

1. Το παρελθόν ως πρόλογος

Η προσπάθεια περιγραφής και ανάλυσης της τοπικής πολιτικής εξέλιξης, της συγκρότησης των πολιτικών παρατάξεων και της ανάδειξης της τοπικής πολιτικής ήγεσίας στη Δυτική Θράκη επιβάλλει μιá αναδρομή στην τελευταία περίοδο πριν από τη συνθήκη της Λωζάννης, ή μελέτη της οποίας θα μπορούσε να φωτίσει πολλές και σημαντικές όψεις του υπό εξέταση θέματος.

Κατά τη δεκαπενταετία που προηγήθηκε της συνθήκης της Λωζάννης (1908-1923), είχε άρχισι να διαμορφώνεται στην περιοχή ένα —έστω υποτυπώδες και άσυνεχές— σύστημα πολιτικής και εκλογικής εκπροσώπησης, οι κυριότερες «στιγμές» του οποίου είναι συνοπτικά οι ακόλουθες:

— Οι δύο εκλογές για την 'Οθωμανική Έθνοσυνέλευση, που πραγματοποιήθηκαν ύστερα από την Νεοτουρκική Έπανάσταση (1908 και 1912).

— Η συγκρότηση, άμέσως μετά τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (28.7.1913), αυτόνομης διοίκησης στη Δυτική Θράκη, που έπονόμασθηκε «Δημοκρατία της Γκιουμουλτζίνας». Η αυτόνομη διοίκηση δημιουργήθηκε μετά από την άποχώρηση του ελληνικού στρατού, και ήταν άποτέλεσμα εξέγερσης μιás μερίδας των κατοίκων της Δυτικής Θράκης, με την υποστήριξη της Τουρκίας, ή οποία δεν είχε υπογράψει την συνθήκη του Βουκουρεστίου. Η Τουρκία βοήθησε την αυτόνομη διοίκηση στέλλοντας στρατό, μεταμφιεσμένο σε τσέτες, και άξιωματικούς για τη διοίκηση των άτακτων σωμάτων. Σημαντικό ρόλο στη δημιουργία της «Δημοκρατίας της Γκιουμουλτζίνας» φαίνεται ότι έπαιξε επίσης το «Τουρκικό Θρακικό Κομιτάτο», το όποιο δημιουργήθηκε εκείνη την εποχή —ως συνέχεια του Κομιτάτου

«Ἐνωσις καὶ Πρόοδος»— με ἐπικεφαλῆς τὸν ἀξιωματικὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ Σουλεϊμάν Ἀσκερή μπέη².

Ἡ αὐτόνομη κυβέρνησις μεῖζον τὴν Κομοτηνὴν, συγκροτήθηκε ἀπὸ πέντε Τούρκους (μεταξὺ αὐτῶν ὁ μετέπειτα βουλευτὴς Χαφούζ Ἀλὴ Γκαλήπ³ καὶ ὁ μετέπειτα γερουσιαστὴς Χαφούζ Σαλὴ Μεμέτογλου), ἓναν Ἑλληνα (ὁ ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος Μαρωνείας, καὶ ἀργότερα Μητροπολίτης Γρεβενῶν, Νικόδημος), ἓναν Ἀρμένιο καὶ ἓναν Ἰσραηλίτη⁴. Ἡ Δυτικὴ Θράκη εἶχε διαιρεθεῖ σὲ τρία τμήματα: τῆς Κομοτηνῆς (με πρόεδρο Τοῦρκο), τοῦ Δεδεαγατς (Ἀλεξανδρούπολη) καὶ τοῦ Σουφλίου (με προέδρους Ἑλληνες). Ἡ «Δημοκρατία τῆς Γκιουμουλτζίνας» καταλύθηκε ὅταν, ὕστερα ἀπὸ τὴν τουρκοβουλγαρικὴ συνθήκη τῆς Κωνσταντινούπολης (16.9.1913), ὁ Τούρκος ἀπέσυρε τὸ στρατὸ καὶ τοὺς ἀξιωματικούς πού εἶχε στείλει στὴ Δυτικὴ Θράκη, ἐπιτρέποντας ἔτσι τὴν κατάληψή της ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1913.

— Οἱ ἐκλογές πού πραγματοποιήθηκαν τὸ 1914 στὴ διάρκεια τῆς πρώτης βουλγαρικῆς κατοχῆς. Οἱ «Τούρκοι μουσουλμάνοι βουλευτὲς τῆς Δυτικῆς Θράκης στὴ Βουλγαρικὴ Βουλὴ» (ὅπως προσδιορίζονται οἱ ἴδιοι), με ὑπόμνημα πού ἔστειλαν ἀπὸ τὴ Σόφια, στίς 31.12.1918, στὸν γάλλο στρατηγὸ D'Espey ζήτησαν τὴν κατάληψη τῆς Δυτικῆς Θράκης ἀπὸ συμμαχικά στρατεύματα με συμμετοχὴ καὶ ἐλληνικῶν στρατευμάτων⁵.

— Ἡ περίοδος τῆς Διασυμμαχικῆς Κατοχῆς τῆς Δυτικῆς Θράκης (Ὀκτώβριος 1919-Μάιος 1920), καὶ εἰδικότερα ἡ συγκρότησις καὶ λειτουργία τοῦ Ἀνωτέρου Διοικητικοῦ Συμβουλίου (Α.Δ.Σ.). Τὸ Συμβούλιο αὐτὸ («μικρὸ Θρακικὸ κοινοβούλιο») ἦταν 15μελὲς γνωμοδοτικὸ σῶμα πού ἀποτελεῖτο ἀπὸ 6 Ἑλληνες, 5 Τούρκους, 2 Βουλγάρους, 1 Ἀρμένιο καὶ 1 Ἰσραηλίτη⁶.

2. Σχετικὰ μετὰ τὴν «Δημοκρατίαν τῆς Γκιουμουλτζίνας» βλ., ἀποσπασματικὲς πάντως, πληροφορίες στὰ Κ. Γέραγας, *Ἀναμνήσεις ἐκ Θράκης 1920-1922*, Ἀθήνα, «Ἑστία», 1926, σσ. 48-49· Π. Χιδιρόγλου, *Τουρκικὴ Ἑλληνογραφία*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1980, σσ. 36-39· Κ. Ἀνδρεάδης, *Τὰ Θρακικὰ Κομιτάτα καὶ οἱ ἐπιδιώξεις των*, Κομοτηνὴ 1936, σσ. 5-15· Cengiz Orhonlu, «Ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς εἰς τὴν Δ. Θράκην», *δ.π.*, σσ. 24-29· Στ. Κυριακίδης, *Ἡ Δυτικὴ Θράκη καὶ οἱ Βούλγαροι*, Ἀθήνα, ἐκδ. Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, 1919· Ἀντ. Ρωσσίδης, «Τὸ χρονικὸ τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Δυτικῆς Θράκης», *Θρακικὴ Ἐπετηρίδα*, τ. 1, Κομοτηνὴ, ἐκδ. ΜΟΚ, 1980 καὶ Α. Aydinli, *δ.π.*, *B.B.*, τ. 1-1973, Παράρτημα, σ. 356 κ.ἑξ.

3. Βλ. Ἀργ. Δρακόπουλος, *Λεύκωμα Θράκης-Μακεδονίας*, Κομοτηνὴ, ἐκδ. Θρακικὴ Στοά, 1932, σ. 278.

4. Βλ. Κ. Ἀνδρεάδης, *Τὰ Θρακικὰ Κομιτάτα καὶ οἱ ἐπιδιώξεις των*, *δ.π.*

5. Βλ. Κ. Γέραγας, *δ.π.*, σσ. 53-56· Π. Παπαχριστοδούλου, «Οἱ Πομάκοι», *Ἀρχεῖο Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Ὑψαυροῦ*, τ. 23 (1958), σσ. 3-25 (ἰδιαίτερα σσ. 5-7)· Α. Aydinli, *δ.π.*, *B.B.* τ. 1-1973, Παράρτημα, σσ. 367-371.

6. Βλ. Κ. Γέραγας, *δ.π.*, σ. 63 καὶ Ivan Altinoff, *La Thrace Interalliée*, Sofia, Imprimerie de la Cour, 1921, σ. 22. Κατὰ τὸν Ἀντ. Ρωσσίδη, *δ.π.*, οἱ Ἑλληνες ἦταν 5, ἐνῶ ὑπῆρχε καὶ ἓνας Λεβαντίνος.

Τὸ Α.Δ.Σ. συγκροτήθηκε σὲ σῶμα στὶς 22.3.1920/4.4.1920 καὶ ἐξέλεξε πρόεδρό του τὸν Ἑμμανουήλ Δουλᾶ. Ἡ ἐκλογὴ Ἑλλήνα προέδρου (ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ψήφισαν οἱ 6 Ἕλληνες καὶ ὁ Ἀρμένιος) ὀφείλεται στὰ δύο λευκὰ ψηφοδέλτια, τοῦ Ἰσραηλῆτι ἀντιπροσώπου Καράσου καὶ τοῦ Τούρκου (μετέπειτα γερούσιαστή) Χαφούζ Σαλή Μεμέτογλου. Ὁ ἀντίπαλος τοῦ Ἑμμ. Δουλᾶ, Τούρκος ὑποψήφιος πρόεδρος πῆρε 6 ψήφους (4 τουρκικὲς καὶ 2 βουλγαρικὲς)⁷.

Στὴ διάρκεια τῆς Διασυμμαχικῆς Κατοχῆς, τὸ τουρκικὸ καὶ βουλγαρικὸ στοιχεῖο ἐπεδίωκαν τὴν παγίωση τῆς αὐτονομίας, ἀναφέρεται μάλιστα καὶ συλλαλητήριό ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας ποὺ ὀργάνωσε ὁ τότε δήμαρχος τῆς Κομοτηνῆς (καὶ μετέπειτα βουλευτῆς) Χαφούζ Ἀλή Γκαλήπ. Ἐπίσης μὲ τὸν τερματισμὸ τῆς Διασυμμαχικῆς Κατοχῆς καὶ τὴν προσάρτηση τῆς Δυτικῆς (καὶ Ἀνατολικῆς) Θράκης στὴν Ἑλλάδα, ἐκδηλώθηκε προσπάθεια, χωρὶς ὅμως ἀποτελέσματα, νὰ συγκροτηθεῖ «Ἀνεξάρτητη Κυβέρνηση Θράκης»⁸.

— Οἱ ἐκλογὲς τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920 κατὰ τίς ὁποῖες ἐκλέχθηκαν στὴ Θράκη, Δυτικὴ καὶ Ἀνατολική, 20 Τούρκοι βουλευτὲς — ὅλοι μὲ τοὺς βενιζελικοὺς καὶ χωρὶς ἀντίπαλο. Οἱ Τούρκοι βουλευτὲς συγκρότησαν ἰδιαίτερη κοινοβουλευτικὴ ὁμάδα καὶ ὑποστήριζαν τὴν κυβέρνησις Γούναρη⁹.

— Οἱ προσπάθειες τοῦ Τουρκικοῦ Θρακικοῦ Κομιτάτου, τὴν περίοδο 1920-1923 καὶ κυρίως ἀμέσως μετὰ τὴν μικρασιατικὴ καταστροφή, γιὰ ἀπόσπαση τῆς Δυτικῆς Θράκης ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα (ἀντιπροσωπεΐα του στὴ διάσκεψη τῆς Λωζάννης ζήτησε τὴ διεξαγωγὴ δημοψηφίσματος). Ἀναφέρονται ἐπίσης καὶ ἔνοπλες συγκρούσεις στὴ Δυτικὴ Θράκη, οἱ ὁποῖες ὀδήγησαν στὴ συγκρότηση ἐπαναστατικῆς κυβέρνησις στὴν Ὀργάνη, στὴν ὁποία συμμετεῖχε καὶ ὁ Χαφούζ Ἀλή Γκαλήπ¹⁰.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω ἀποσπασματικὰ καὶ διάσπαρτα στοιχεῖα ποὺ ἀναφέρ-

7. Γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ προέδρου τοῦ Α.Δ.Σ. βλ. ἰδιαίτερα Κ. Γέραγας, *ὁ.π.*, σσ. 79-81.

8. Σχετικὰ μὲ τὴν περίοδο τῆς Διασυμμαχικῆς Κατοχῆς βλ. Κ. Γέραγας, *ὁ.π.*, σσ. 21-24 καὶ 57-113· Ivan Altinoff, *ὁ.π.*· Ἰωαννίδης Στέφ., «Ξάνθη 1919-1920: Διασυμμαχικὴ Κατοχή, μιὰ ἐποχὴ, ἓνα καθεστῶς», *Θρακικὰ Χρονικά*, τχ. 33 (1977), σσ. 19-68· Ἄντ. Ρωσσιδῆς, *ὁ.π.*· Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Δυτικῆς Θράκης, ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Χαρσιόου Βαμβακά*, Ἀθήνα 1975· Cengiz Orhonlu, *ὁ.π.*, σφ. 31-33· Α. Δρακόπουλος, *ὁ.π.*, σ. 278.

9. Βλ. G. Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic, Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, Berkeley, Univ. of California Press, 1983, σ. 238.

10. Βλ. Κ. Ἀνδρεάδης, *Τὰ Θρακικὰ Κομιτάτα καὶ οἱ ἐπιδιώξεις των*, *ὁ.π.*, σσ. 33-36· Α. Aydınli, *ὁ.π.*, Β.Β., τ. Ι-1973, Παράρτημα, σ. 373 κ.ἐξ. καὶ κυρίως προφορικὴ ἀφήγησις τοῦ πρῶην ἐπιθεωρητῆ μειονοτικῶν σχολείων Μ. Μηναῖδη. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀφήγησις τοῦ Μηναῖδη οἱ ἑλληνικὲς ἀρχὲς συνέλαβαν καὶ καταδίκασαν σὲ θάνατο τοὺς πρωταίτιους, ἀλλὰ ἀργότερα τοὺς ἀμνήστευσαν, μὲ ἀντάλλαγμα τὴν ἀμνήστευση τῶν κατοίκων τοῦ οἰκισμοῦ Beykoz (Φιάλη) τοῦ Βοσπόρου, οἱ ὁποῖοι εἶχαν καταδικαστεῖ σὲ θάνατο ὡς συνεργάτες τοῦ τάγματος Βλαχοπούλου, ποὺ εἶχε τὴν ἔδρα του στὸ Beykoz.

θηκαν για την περίοδο που προηγήθηκε της συνθήκης της Λωζάννης έπισημαίνονται τρία βασικά φαινόμενα, τα όποια επηρέασαν τις μετέπειτα πολιτικές εξελίξεις στο χώρο της μειονότητας:

α) 'Η ύπαρξη —ή η διαμόρφωση στη διάρκεια αυτής της περιόδου— μιᾶς τοπικής πολιτικής ήγεσίας στη μειονότητα, ἀπὸ τὴν ὁποία καὶ θὰ ἀναδυθεῖ στη συνέχεια ἡ κοινοβουλευτική ἐκπροσώπησης της στὰ πλαίσια τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους.

β) 'Η ἀντίθεση καὶ ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξύ *ἐλληνικοῦ καὶ τουρκικοῦ στοιχείου*, ποὺ διεκδικοῦσαν καὶ τὰ δύο τὴν πολιτική ἡγεμονία στὴν περιοχή.

γ) 'Ορισμένες ἐσωτερικὲς ἀντιθέσεις στὴ μειονότητα, κορυφαῖο ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων ὑπῆρξε ἡ ἐκλογὴ 'Ελλήνα προέδρου στοῦ 'Ανώτερο Διοικητικοῦ Συμβούλιο τὴν περίοδο τῆς Διασυμαχικῆς Κατοχῆς (1919-20).

2. *Ἡ περίοδος τοῦ μεσοπολέμου*

Τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ ποὺ ὁροθετοῦν τὴν πολιτικὴ συμπεριφορὰ τῆς μειονότητας κατὰ τὴν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου, δηλαδὴ τὴν πρώτη περίοδο μετὰ τὴν ἐνσωμάτωση τῆς Δυτικῆς Θράκης στοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, εἶναι συνοπτικὰ τὰ ἑξῆς:

α) ἡ μαζικὴ ὑποστήριξη τῆς βενιζελικῆς παράταξης, ποὺ ἀρχίζει νὰ ἀνατρέπεται τὸ 1934, ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνοδο τῶν ἀντιβενιζελικῶν στὴν ἐξουσία,

β) ἡ αὐτόνομη πολιτικὴ συγκρότηση τῆς μειονότητας, ποὺ ὑποβοηθήθηκε καὶ ἀπὸ τὶς διαιρετικὲς πρόνοιες τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου,

γ) ἡ ἔντονη ἐσωτερικὴ πολυδιάσπαση τῆς μειονότητας, μὲ κυριότερη διαχωριστικὴ τομὴ τὴν ἀναπτυσσόμενη ἀντίθεση μεταξύ «παλαιομουσουλμάνων» καὶ «νεωτεριστῶν».

'Η συντριπτικὴ ὑπεροχὴ τῆς βενιζελικῆς παράταξης στὴ μειονότητα ἀπεικονίζεται στὸν πίνακα 1, ὅπου *τελείως προσεγγιστικά*, κατατάσσονται οἱ μουσουλμάνοι ὑποψήφιοι στὶς κύριες πολιτικὲς οἰκογένειες τῆς ἐποχῆς, καὶ ὑπολογίζεται ἡ ἐκλογικὴ τους δύναμη.

'Ο χαρακτήρας τῆς κατάταξης καὶ τοῦ ὑπολογισμοῦ εἶναι κατ' ἀνάγκην προσεγγιστικός, καὶ ὥς ἓνα βαθμὸ αὐθαίρετος, λόγω τῶν ἐξαιρετικὰ χαλαρῶν δεσμῶν μετὰ τῶν ἐλληνικῶν πολιτικῶν κομμάτων καὶ τῶν πολιτικῶν μορφωμάτων ποὺ ὑπῆρχαν στοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς μειονότητας. Τὰ περισσότερα καὶ κυριότερα πολιτικὰ κόμματα ἀπέφυγαν νὰ δημιουργήσουν πολιτικὲς ὁργανώσεις καὶ δίκτυα στὴ μειονότητα, ἡ ὁποία δὲν θεωροῦσαν ὅτι ἀποτελοῦσε «τελείως ἰσότιμο τμήμα τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς ζωῆς»¹¹.

11. Βλ. G. Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic...*, δ.π., σ. 243. 'Ενδεικτικῆ, ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη καὶ ἡ ἀπάντηση τοῦ 'Ελ. Βενιζέλου στὸν Σύνδεσμο Φιλελευθέρων Μουσουλμάνων Ξάνθης, 1 'Ιουν. 1929, 'Αρχεῖο Βενιζέλου (Α.Β.), φάκ. 276. (Βλ. G. Th. Mavrogordatos, δ.π.)

Τη γενική αυτή τοποθέτηση διαχωρισμού μειονότητας και ελληνικών πολιτικών κομμάτων εξυπηρετούσε εξάλλου και η δημιουργία, τὸ 1923, χωριστοῦ «ἐκλογικοῦ συλλόγου Μουσουλμάνων Θράκης» —πέρα ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη μικροπολιτική σκοπιμότητα ἢ τραυματική ἐμπειρία τῆς βενιζελικῆς παράταξης (ὅπως ἡ μαζικὴ ὑπερψήφισή ἀπὸ τοὺς Τούρκους τῆς Μακεδονίας τῆς ἀντιβενιζελικῆς παράταξης στὶς κρίσιμότερες ἐκλογές τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920). Ὁ χωριστὸς «ἐκλογικὸς σύλλογος Μουσουλμάνων Θράκης» ἀποτελέσε τὸ θεσμικὸ πλαίσιο πὺν καθόριζε τὰ τῆς ἐκλογικῆς συμμετοχῆς τῆς μειονότητας στὶς περισσότερες ἐκλογικὲς ἀναμετρήσεις τοῦ μεσοπολέμου (βουλευτικὲς ἐκλογές 1923, 1928, 1932, 1933 καὶ γεροισιαστικὲς ἐκλογές 1929 καὶ 1934). Μόνον τρεῖς φορές (βουλευτικὲς ἐκλογές 1926, 1935 καὶ 1936), ὁ χριστιανικὸς καὶ ὁ μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς τῆς περιοχῆς συναποτελέσαν ἐνιαία ἐκλογικὴ περιφέρεια. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἰσάγει ἕνα ἐπιπρόσθετο στοιχεῖο ἀβεβαιότητας στὸν καθορισμὸ μιᾶς ἀπόλυτης ἀντιστοιχίας μεταξὺ τῶν ἐλληνικῶν πολιτικῶν παρατάξεων καὶ τῶν ἐκλογικῶν συνδυασμῶν πὺν διεκδίκησαν τὶς ψήφους τῆς μειονότητας. Ὁ χωριστὸς «ἐκλογικὸς σύλλογος Μουσουλμάνων Θράκης» καταργήθηκε ὀριστικὰ τὸ 1934, γιατί ἡ ὑπαρξὴ του θεωρήθηκε ἀντισυνταγματικὴ ἀπὸ τὸ Συμβούλιο Ἐπικρατείας¹².

Ἡ ὑπεροχὴ τῆς βενιζελικῆς παράταξης στὴ μειονότητα συμβάδιζε βέβαια ἀπόλυτα μὲ τὴν ἀντίστοιχη βενιζελικὴ κυριαρχία στὸν χριστιανικὸ πληθυσμὸ τῆς περιοχῆς Ξάνθης-Ροδόπης (βλ. πίνακα 2). Ὅμως ἐνῶ ἡ συντριπτικὴ ὑπεροχὴ τῆς βενιζελικῆς παράταξης στὸν χριστιανικὸ πληθυσμὸ διατηρήθηκε, ἔστω καὶ μειωμένη, καὶ μετὰ τὸ 1933, ἀντίθετα ἡ κατάσταση ἀνατράπηκε ριζικὰ, τὴν ἴδια περίοδο, στὴ μουσουλμανικὴ μειονότητα. Ἡ ἄνοδος τῶν ἀντιβενιζελικῶν στὴ μειονότητα ἐκφράζεται μὲ τὸν προσεταιρισμὸ ἀπὸ τὸ Λαϊκὸ Κόμμα τοῦ Χατήπ Γιουσούφ Σαλήογλου καὶ ὑλοποιεῖται, πρῶτον μὲ τὶς σημαντικὲς ἐπιτυχίες πὺν σημειώνουν οἱ ἀντιβενιζελικοὶ στὶς δημοτικὲς ἐκλογές τοῦ Φεβρουαρίου 1934, καὶ κυρίως μὲ τὴν ἐκλογὴ ὡς δημάρχου Κομοτηνῆς τοῦ Δημ. Μπλέτσα¹³ καὶ δεῦτερον μὲ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Χατήπ Γιουσούφ Σαλήογλου ὡς γεροισιαστῆ, στὶς 15.4.1934. Ἡ ἄνοδος αὕτη φαίνεται ὅτι βασίστηκε κυρίως στὸν προσεταιρισμὸ τῆς «νεωτεριστικῆς» μερίδας τῆς μειονότητας¹⁴ καὶ πραγματοποιήθηκε, ἀφοῦ προηγουμένως

12. Πρβλ. καὶ Ἄρ. Μάνεσης, *Αἱ ἐγγυήσεις τηρήσεως τοῦ Συντάγματος II*, Θεσσαλονίκη-Ἀθήνα 1961-1965, σσ. 260-261.

13. Βλ. G. Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic...*, ὁ.π., σ. 244, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται σὲ ἔκθεση τῆς Λέσχης Φιλελευθέρων Κομοτηνῆς πρὸς τὸν Ἐλ. Βενιζέλο, 10 Μαρτίου 1934, Α.Β., ἀταξινόμητο.

14. Βλ. G. Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic...*, ὁ.π., σ. 244, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται καὶ σὲ διαμαρτυρία τῶν παλαιομουσουλμανικῶν ἐπιτροπῶν Κομοτηνῆς πρὸς τὸν Ἐλ. Βενιζέλο, 17 Μαρτίου 1934, Α.Β., φάκ. 402.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

Μουσουλμανική ψήφος στη Δυτική Θράκη 1926-1936
(% τῶν ἐγκύρων) ·

Έτος	Ἀντιβενιζελικοί	Βενιζελικοί	Ἀγροτιστὲς	ΚΚΕ	Διάφοροι
1926 (Β)	7,0	86,6	0,5	5,5	0,4
1928 (Β)	—	71,2	—	—	28,8
1929 (Γ)	—	69,0	—	—	31,0
1932 (Β)	—	86,3	6,6	3,6	3,4
1933 (Γ)	—	96,6	—	2,9	—
15.4.1934	(Γ, ἀναπληρωματική). Πλειοψήφησε τὸ Ἀ.Κ. — Δὲν ὑπάρχουν δημοσιευμένα ἀποτελέσματα.				
1936 (Β)	44,7	43,3	5,5	6,5	—

Β: Βουλευτικὲς ἐκλογές

Γ: Γερουσιαστικὲς ἐκλογές

Σημειώσεις στους πίνακες 1 καὶ 2

1. *Σχετικὰ μὲ τὸν ὑπολογισμό τῶν ψήφων*

Γιὰ τὶς ἐκλογές τοῦ 1928, τοῦ 1929, τοῦ 1932 καὶ τοῦ 1933 ὁ πίνακας τῆς μουσουλμανικῆς ψήφου ἀφορᾷ τὸν «Ἐκλογικὸ Σύνλλογο Μουσουλμάνων» (δηλαδὴ συμπεριλαμβάνονται καὶ οἱ μουσουλμάνοι τοῦ νομοῦ Ἑβρου). Εἰδικότερα γιὰ τὶς ἐκλογές τοῦ 1928 καὶ τοῦ 1933, ὅποτε ὡς ἐκλογικὸ σύστημα ἐφαρμόστηκε τὸ πλειοψηφικὸ καὶ δὲν ἦταν ὑποχρεωτικὴ ἡ χρησιμοποίηση κομματικοῦ ψηφοδελτίου, τὰ ἀποτελέσματα τόσο γιὰ τοὺς χριστιανοὺς ὅσο καὶ γιὰ τοὺς μουσουλμάνους ἀντιπροσωπεύουν τὸν μέσο ὅρο ψήφων ποὺ συγκέντρωσαν οἱ ὑποψήφιοι τοῦ κάθε συνδυασμοῦ.

Γιὰ τὶς ἐκλογές τοῦ 1926, ὅποτε τὰ μόνα διαθέσιμα στοιχεῖα εἶναι τὰ συγκεντρωτικὰ ἀποτελέσματα κατὰ ἐκλογικὴ περιφέρεια, γιὰ τὴ διαφοροποίηση χριστιανικῆς καὶ μουσουλμανικῆς ψήφου χρησιμοποιήθηκε ἡ ἐξῆς μέθοδος: ὁ ἀριθμὸς τῶν σταυρῶν προτιμήσεως ποὺ συγκέντρωσε ὁ ἰσχυρότερος μουσουλμάνος ὑποψήφιος κάθε συνδυασμοῦ, στὶς ἐκλογικὲς περιφέρειες Ροδόπης καὶ Ἑβρου, θεωρήθηκε ὅτι ἀντιπροσωπεύει τὸ σύνολο τῶν μουσουλμανικῶν ψήφων ὑπὲρ τοῦ συνδυασμοῦ. Ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι φυσικὰ τελείως προσεγγιστικὴ —γιατὶ ἕνας ἄγνωστος ἀριθμὸς μουσουλμάνων δὲν ψήφισε ὑπὲρ τοῦ ἰσχυρότερου, ἀλλὰ ὑπὲρ ἄλλων ὑποψηφίων— καὶ ὀδηγεῖ σὲ μία προφανὴ ὑποεκτίμηση τῆς μουσουλμανικῆς ψήφου (τὸ γενικὸ σύνολο ἀναφορᾶς εἶναι 12.523 ψήφοι, ἐνῶ στὶς ἐκλογές τοῦ 1928 ψήφισαν 16.007 μουσουλμάνοι). Δὲν ὑπάρχει ὁμως, λόγω ἑλλείψεως ἀναλυτικῶν ἀποτελεσμάτων καὶ λόγω πολυσταυρίας, καμία ἄλλη ἐναλλακτικὴ μέθοδος. Ἡ χριστιανικὴ ψήφος ὑπολογίστηκε στὴ συνέχεια μὲ ἀφαίρεση.

Γιὰ τὶς ἐκλογές τοῦ 1936, ὅπου μουσουλμάνοι καὶ χριστιανοὶ ψήφισαν σὲ κοινὰ

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Χριστιανική ψήφος στην περιοχή Ξάνθης-Ροδόπης 1926-1936
(% τών εγκύρων)

Έτος	Αντιβενιζελικοί	Βενιζελικοί	Άγροτιστές	ΚΚΕ	Διάφοροι
1926 (Β)	9,7	65,9	6,1	18,2	—
1928 (Β)	4,6	86,0	—	6,8	1,0
1929 (Γ)	—	91,4	—	8,5	—
1932 (Β)	10,0	73,3	4,7	12,0	—
1933 (Β)	20,5	62,6	—	16,6	—
7.5.1933 (Β, ἐπαναληπτική)	30,0	56,9	—	13,1	—
1936 (Β)	25,0	57,9	8,6	8,4	—

εκλογικά τμήματα, και επομένως δεν είναι άμεσος ο διαχωρισμός των δύο κατηγοριών ψηφοφόρων, χρησιμοποιήθηκε η ίδια μέθοδος που περιγράφηκε πιο πάνω, για τις εκλογές του 1926, αλλά εφαρμόστηκε, όχι ενιαία για όλη την εκλογική περιφέρεια, αλλά χωριστά κατά επαρχίες (Κομοτηνής, Σαπών, Ξάνθης), ώστε να μετριάσθει το φαινόμενο υποεκτίμησης της μουσουλμανικής ψήφου (το σύνολο αναφοράς για το νομό Ροδόπης είναι έτσι 14.590 ψήφοι, ενώ στις εκλογές του 1933 ψήφισαν στην ίδια περιοχή 14.602 μουσουλμάνοι). Τα αποτελέσματα των εκλογών του 1936 αφορούν μόνο τους μουσουλμάνους του νομού Ροδόπης, γιατί στο νομό Έβρου μόνο ένα κόμμα είχε συμπεριλάβει στο συνδυασμό του μουσουλμάνο υποψήφιο. Η χριστιανική ψήφος, και στην περίπτωση αυτή, υπολογίστηκε στη συνέχεια με αφαίρεση. Άς σημειωθεί ότι, με τη μέθοδο αυτή για τον υπολογισμό της μουσουλμανικής και της χριστιανικής ψήφου στις εκλογές του 1936, υπάρχει μία εμφανής υπερεκτίμηση της κομμουνιστικής μουσουλμανικής ψήφου, γιατί το ΚΚΕ είναι το μόνο κόμμα όπου, όπως προκύπτει από τα εκλογικά αποτελέσματα, ένας σχετικά σημαντικός αριθμός χριστιανών ψηφοφόρων του ἐψήφισε και υπέρ του μουσουλμάνου υποψηφίου.

Στους πίνακες 1 και 2 δεν περιλαμβάνονται οι μονόπλευρες εκλογές του 1935.

2. Σχετικά με την κατάταξη των υποψηφίων και των συνδυασμών

Για τους χριστιανούς υποψηφίους δεν υπάρχουν ιδιαίτερα προβλήματα ως προς την κατάταξή τους στις κύριες πολιτικές παρατάξεις της περιόδου. Άς σημειωθεί μόνο ότι στην εκλογική δύναμη της βενιζελικής παράταξης το 1928, συνυπολογίζονται και οι ψήφοι του ανεξάρτητου υποψηφίου Πιαλόγλου Άριστ. Αντίθετα, σημαντικές δυσκολίες παρουσιάζει η κατάταξη των μουσουλμάνων υποψηφίων, όταν λειτουργούσε ο χωριστός εκλογικός σύλλογος.

Για τις εκλογές του 1928, ως βενιζελικοί θεωρούνται οι δύο συνδυασμοί που είχαν επικεφαλής τους τόν Χαφούζ Άλη Γκαλήπ (που αποκαλείται συνδυασμός «Φιλε-

ή αντιβενιζελική παράταξη είχε κατακτήσει την εξουσία. Τότε διαμορφώνεται και η πολιτική ήγεςία της αντιβενιζελικής παράταξης στη μειονότητα, που την αποτελούν ο Χατήπ Γιουσούφ Σαλήογλου στην περιοχή της Κομοτηνής και οι Χαμδής Μπέης και Μουμτζή Νιαζή στην περιοχή της Ξάνθης. Θά ήταν πάντως τελείως λάθος να θεωρηθεί ότι υπήρξε πλήρης ταύτιση αντιβενιζελικών με «νεωτεριστές» και βενιζελικών με «παλαιομουσουλμάνους». Γιατί όπως σημειώθηκε, τὰ ἑλληνικά κόμματα ἀπέφυγαν συστηματικά νὰ ταυτιστοῦν με πολιτικά μορφώματα στο ἐσωτερικό τῆς μειονότητας καὶ πολὺ περισσότερο νὰ τοποθετηθοῦν ὡς πρὸς τὸ σχῆμα «νεωτεριστές» / «παλαιομουσουλμάνοι». Ἀλλὰ καὶ γιατί μία τέτοια ταύτιση ἀντιβενιζελικῶν με «νεωτεριστές» δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς ἐκλογικῆς ἐπιρροῆς τῶν διαφόρων κομμάτων.

Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα, ἡ συμμαχία, στὰ πλαίσια τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος, στὴν Ξάνθη, τοῦ Χαμδῆ Μπέη καὶ τοῦ Μουμτζή Νιαζή, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ πρῶτος ἦταν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ «θιασώτης τῶν κεμαλικῶν μεταρρυθμίσεων» καὶ ὁ δεύτερος φανατικὸς «παλαιομουσουλμάνος». Ἡ συμμαχία ἀκριβῶς αὐτὴ ἐπέτρεψε τὸ 1936 στὰ ἀντιβενιζελικά κόμματα νὰ κερδίσουν τὸ

λευθέρων) καὶ τὸν Γιουσούφ Σαλήογλου (ποὺ αὐτοαποκαλεῖται «Ἀγροτικὸς») ἐνῶ στὴν κατηγορία «διάφοροι» κατατάσσεται ὁ τρίτος συνδυασμός, τὸν ὁποῖο ἡ «*Στατιστικὴ τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν τῆς 19.8.1928*» χαρακτηρίζει ὡς «ἀνεξάρτητο λαϊκόν».

Γιὰ τὸ 1929 στὴν κατηγορία «διάφοροι» κατατάσσεται ὁ Ταχῆρ Χουσεῖνογλου, ποὺ ἡ «*Στατιστικὴ...*» χαρακτηρίζει ὡς «φιλελεύθερο» ἀλλὰ ἦταν ὑποψήφιος τοῦ «ἀνεξάρτητου λαϊκοῦ συνδυασμοῦ» τὸ 1928, ἐνῶ βενιζελικοὶ θεωροῦνται ὁ ἐκλεγείς Χαφούζ Σαλή Μεμέτογλου, ὁ πρῶην βουλευτὴς τοῦ Κ.Φ. Χασάν Ἀγὰ Ζαδὲ Μουσταφὰ καὶ οἱ ἄλλοι δύο ὑποψήφιοι, ποὺ ἡ «*Στατιστικὴ...*» χαρακτηρίζει ὡς ἀνήκοντες στὴ Δημοκρατικὴ Ἐνωσι.

Τὸ 1932, ὡς βενιζελικοὶ θεωροῦνται ὁ συνδυασμός τοῦ Κ.Φ., με ἐπικεφαλῆς τοὺς Γιουσούφ Σαλήογλου καὶ Χασάν Ἀγὰ Ζαδὲ Μουσταφὰ, ἐνῶ στοὺς «διάφορους» κατατάσσεται ἕνας ἀνεξάρτητος συνδυασμός (σχεδὸν ἀποκλειστικὰ πομακικῆς σύνθεσης) με ἐπικεφαλῆς τὸν Χαμδῆ Χουσεῖν Φεμχί.

Τέλος γιὰ τὸ 1933, ὡς βενιζελικοὶ θεωροῦνται καὶ οἱ τρεῖς συνδυασμοί, ὁ ἐπίσημος τοῦ «Ἐθνικοῦ Συνασπισμοῦ» με ἐπικεφαλῆς τὸν Χαφούζ Ἀλῆ Γκαλήπ, ὁ συνδυασμός «Ἀνεξαρτήτων Μουσουλμάνων Θράκης» ποὺ συγκρότησαν οἱ πρῶην συνεργάτες τοῦ Ἀλῆ Γκαλήπ (εἶχαν ἐκλεγεί μαζί του βουλευτὲς τὸ 1928) καὶ ὁ συνδυασμός «Ἀνεξαρτήτων Φιλελευθέρων» με ἐπικεφαλῆς τὸν Γιουσούφ Σαλήογλου, βουλευτὴ τοῦ Κ.Φ. τὸ 1932.

Σχετικὰ με τὴν κατάταξη τῶν μουσουλμάνων υποψηφίων καὶ τὸν ὑπολογισμό τῆς δύναμης τῶν κομμάτων στὸν μουσουλμανικὸ πληθυσμὸ πρβλ. ἐπίσης G. Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic...*, ὁ.π., σ. 245. Ὡς σημειωθεῖ πάντως ὅτι τὰ στοιχεῖα ποὺ παρατίθενται ἐδῶ, διαφέρουν σὲ ὁρισμένα σημεῖα ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα τοῦ G. Th. M.

σύνολο σχεδόν τῶν ψήφων (γιά τήν ἀκρίβεια τὸ 86,3%) τῆς ὀρεινῆς πομακικῆς περιοχῆς τῆς Ξάνθης¹⁵ —δηλαδή ἐνὸς τμήματος τῆς μειονότητας ἰδιαίτερα συντηρητικοῦ καὶ πιστοῦ στὸν «παλαιομουσουλμανισμό»— καὶ ὄχι βέβαια ἡ μεταστροφή τῶν Πομάκων πρὸς τὸν κεμαλισμό¹⁶, πού κάθε ἄλλο παρὰ εἶχε πραγματοποιηθεῖ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ.

Ἡ κυριότερη διαχωριστικὴ τομὴ στὸ ἔσωτερικὸ τῆς μειονότητας τὴν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου ὑπῆρξε ἀναμφίβολα ἡ διαμάχη μεταξὺ «παλαιομουσουλμάνων» καὶ «νεωτεριστῶν». Ἡ ἐπιρροή τῶν παλαιομουσουλμάνων ἐδραζόταν στὸν ἐξαιρετικὰ συντηρητικὸ χαρακτήρα τοῦ μειονοτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ διέθετε ἐπίσης τὴν ὑποστήριξη τῆς ἐλληνικῆς διοικήσεως¹⁷. Ἀντίθετα ὁ κεμαλικὸς «νεωτερισμός», προάγγελος τῆς ἀνάπτυξης τοῦ τουρκικοῦ ἔθνικισμοῦ, χρησιμοποίησε ὡς μοχλὸ τοῦ τὸ ὅπλο τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, μετὰ κύριο πεδίο συγκρούσεως τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα. Στὴ διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου, ἀλλὰ σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ κατὰ τὴ μεταπολεμικὴ περίοδο, ἡ ἀνάπτυξη ἐθνικῆς τουρκικῆς συνείδησης ταυτίστηκε μετὰ τὶς κεμαλικὲς μεταρρυθμίσεις, ἐνῶ ἡ ἐλληνικὴ διοίκηση ἐμφανιζόταν ὡς ὑπερασπιστὴς τῆς σαρικοφορίας, τῆς ἀραβικῆς γραφῆς καὶ τῆς αὐστηρῆς τήρησης τῶν ἐπιταγῶν τοῦ Κορανίου.

Στὴν προσπάθεια ἀντιμετώπισης τοῦ κεμαλισμοῦ καὶ ἐνίσχυσης τοῦ «παλαιομουσουλμανισμοῦ» ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις ἐγκατέστησε στὴ Δυτικὴ Θράκη καὶ χρησιμοποίησε ὀρισμένους Κιρκάσιους ἢ Τούρκους πού εἶχαν συνεργαστεῖ μετὰ τοὺς Ἑλλήνες στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ ἐγκατέλειψαν τὴν Τουρκία, ἀκολουθώντας τὸν ἐλληνικὸ στρατὸ τὸ 1922. Ὁ σημαντικότερος ἀπ' αὐτοὺς ἦταν ὁ τελευταῖος θρησκευτικὸς ἀρχηγὸς (σεῖχουλισλάμης) τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας Μουσταφὰ Σάμπρη, ὁ ὁποῖος ἐγκαταστάθηκε στὴν Ξάνθη καὶ συσπείρωσε γύρω του τοὺς μουσουλμάνους ἱερωμένους, ἀποτελώντας βασικὸ μοχλὸ στήριξης καὶ σημεῖο ἀναφορᾶς τοῦ «παλαιο-

15. Ἡ ὀρεινὴ πομακικὴ περιοχὴ τῆς Ξάνθης περιλαμβάνει τὶς κοινότητες Ἑχίνος, Θέρμες, Κοτύλη, Μύκη, Σάτρες καὶ Ὠραῖο, ὅλες σχεδὸν ἀμιγῶς πομακικῆς, ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένους οἰκισμοὺς (μετὰ κέντρο τὸν Τσαλαπετεινὸ) τῆς κοινότητος Σατρῶν, πού κατοικοῦνται ἀπὸ τουρκόφωνους. Σχετικὰ μετὰ τοὺς Πομάκους πρβλ. Π. Χιδίρογλου, *Οἱ Ἑλλήνες Πομάκοι καὶ ἡ σχέση τους μετὰ τὴν Τουρκία*, Ἀθήνα 1989 (ὅπου καὶ ἐκτενεῖς βιβλιογραφικὲς ἀναφορᾶς)· Π. Φωτέας, *Οἱ Πομάκοι τῆς Δυτικῆς Θράκης*, Κομοτηνῇ, ἐκδ. ΜΟΚ, 1978 (πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ *Ζυγὸς*, τχ. 25, Μάρτ.-Ἀπρ. 1977)· Π. Παπαχριστοδοῦλου, «Οἱ Πομάκοι», δ.π., Ν. Ξηροτύρης, «Ἀχρίανες καὶ Πομάκοι: Θράκες ἢ Σλάβοι», *Πρακτικὰ Β' Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου*, Θεσσαλονίκης, ΙΜΧΑ, 1976, σσ. 333-358· Π. Μυλωνᾶς, *Οἱ Πομάκοι τῆς Δυτικῆς Θράκης*, Ἀθήνα, Νέα Σύνορα, 1990· Γ. Μαγκριώτης, *Πομάκοι ἢ Ροδοπαῖοι*, Ἀθήνα, ἐκδ. Ρῆσος, 1990· V. L. Ménage, «On the ottoman word Ahriyan/Ahiryen», *Archivum Ottomanicum*, τόμ. I (1969), σσ. 197-212.

16. Αὐτὸ ἰσχυρίζεται ὁ Π. Φωτέας, *Οἱ Πομάκοι τῆς Δυτικῆς Θράκης*, δ.π., σ. 30 καὶ ἐπαναλαμβάνει, ἔστω καὶ μετὰ ἐπιφυλάξεις, ὁ G. Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic...*, δ.π., σ. 265.

17. Πρβλ. καὶ Α. Ἀλεξανδρῆς, «Τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τῶν ἐλληνοτουρκικῶν σχέσεων 1923-1954», δ.π., σ. 66.

μουσουλμανισμού». 'Ο γιός και ὁ γαμπρός τοῦ Μουσταφᾶ Σάμπρη ἀνέλαβαν ἐξάλλου τὶς διευθύνσεις τῶν μειονοτικῶν σχολείων καὶ ἐξέδωσαν τὶς ἐφημερίδες *Yarin* (Αὔριο) καὶ *Peyam-ı Islam* (Ἰσλαμικὲς εἰδήσεις)¹⁸. Ὅμως, μὲ τὴν ἐλληνοτουρκικὴ προσέγγιση τοῦ 1930 καὶ ὕστερα ἀπὸ σχετικὸ αἶτημα τοῦ 'Ισμέτ 'Ινονοῦ, ὁ 'Ελ. Βενιζέλος δέχτηκε νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴν Δυτικὴ Θράκη 150 «ἀνεπιθύμητα» στὴν Τουρκία πρόσωπα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Μουσταφᾶ Σάμπρη ποὺ ἐγκαταστάθηκε στὴν Αἴγυπτο¹⁹. Ὅμως καὶ μετὰ τὴν ἀπέλαση τοῦ σείχουλισλάμη, παρέμειναν στὴ Δυτικὴ Θράκη ὀρισμένοι φυγάδες ἀπὸ τὴν Τουρκία ποὺ ἀποτελέσαν ἡγετικά στελέχη «παλαιομουσουλμανικῶν» ὀργανώσεων (ὅπως π.χ. τοῦ σωματείου «'Ενώσις Μουσουλμάνων 'Ελλάδος» ποὺ ἰδρύθηκε τὸ 1932). Οἱ σημαντικότεροι ἀπ' αὐτοὺς ἦταν οἱ Κιρκάσιοι Χαφούζ 'Αλὴ Ρεσάτ καὶ Χουσνιὺ Γιουσούφ (ἀρθρογράφος τῶν κυριότερων «παλαιομουσουλμανικῶν» ἐφημερίδων τῆς Κομοτηνῆς).

'Η ἐπιρροή τῶν κεμαλικῶν «νεωτεριστῶν» στὴ Δυτικὴ Θράκη, στὴ δεκαετία τοῦ 1920, ἦταν ἐξαιρετικὰ περιορισμένη, σχεδὸν μηδαμινή. 'Ο πρῶτος σημαντικὸς προπαγανδιστὴς τοῦ κεμαλικοῦ «νεωτερισμοῦ», καὶ συνακόλουθα τοῦ σύγχρονου τουρκικοῦ ἐθνικισμοῦ στὴ Δυτικὴ Θράκη, ἦταν ὁ Μεχμέτ Χιλμί — ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ τὴ σύγχρονη τουρκικὴ ἐθνικιστικὴ προπαγάνδα ὡς ὁ παραδεδομένος ἀπ' ὅλους ἡγέτης τῶν Τούρκων τῆς Δυτικῆς Θράκης, «ὁ πρῶτος ποὺ ἄναψε τὴ φλόγα τοῦ ἐθνικισμοῦ στοὺς Τούρκους τῆς Δυτικῆς Θράκης»²⁰. 'Ο Μεχμέτ Χιλμί ἐξέδωσε τὸν Μάρτιο τοῦ 1924 τὴν πρώτη τουρκόφωνη ἐφημερίδα στὴν Ξάνθη, τὴν *Yeni Ziya* (Νέο Φῶς) καὶ στὴ συνέχεια, ἀπὸ τὸ 1925 ὡς τὸ θάνατό του, τὸ 1931, τὴν *Yeni Adim* (Νέο Βῆμα). 'Επίσης πρωτοστάτησε γιὰ τὴν ἱδρυση τῶν 'Ενώσεων Τουρκικῆς Νεολαίας, στὴν Ξάνθη καὶ στὴν Κομοτηνὴ²¹.

'Απὸ τὴν ὁμάδα ποὺ διαμόρφωσε γύρω του ὁ Μεχμέτ Χιλμί, ἀναδείχθηκε ὁ 'Οσμάν Νουρή (Γιλιμάζ), ὁ ὁποῖος μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Χιλμί καὶ τὸ κλείσιμο τῆς *Geni 'Antım*, ἱδρυσε μαζὶ μὲ τὸν Χαμδὴ Μπέη, τὴν ἐφημερίδα *Mil-liét*, ἀπὸ τὴν ὁποία σύντομα ἀποχώρησε γιὰ νὰ δημιουργήσει τὴ δική του ἐφημερίδα *Trakya* (Θράκη), ποὺ ὑποστήριζε τὶς θέσεις τοῦ κεμαλισμοῦ. Τὴν ἴδια ἐποχὴ στὴν Κομοτηνὴ τὶς θέσεις τοῦ κεμαλισμοῦ καὶ τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικισμοῦ ὑποστήριζε κυρίως ἡ ἐφημερίδα *Ülkü* ('Ἰδανικό), ποὺ ἄρχισε νὰ

18. Πρβλ. καὶ Α. 'Αλεξανδρῆς, *δ.π.*, σσ. 66 καὶ 152.

19. Πρβλ. καὶ Α. 'Αλεξανδρῆς, *δ.π.*, σ. 92 κ.ἐξ.

20. Βλ. Selahattin Yildiz, «'Ο Μεχμέτ Χιλμί ποὺ ἄναψε τὴ φλόγα τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικισμοῦ στὴ Δυτικὴ Θράκη καὶ ὁ τουρκικὸς τύπος στὴ Δυτικὴ Θράκη», *Βαλκανικὴ Βιβλιογραφία*, τ. V-1976, Παράρτημα, σσ. 373-378. Πρβλ. ἐπίσης Κ. Γ. 'Ανδρεάδης, *'Η μουσουλμανικὴ μειονότης τῆς Δυτικῆς Θράκης*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1956, σσ. 67-76 καὶ Α. 'Αλεξανδρῆς, *δ.π.*, σσ. 66 καὶ 93.

21. Βλ. Selahattin Yildiz, *δ.π.*

εκδίδεται το 1933 και επαύθη από το καθεστώς της 4ης Αυγούστου όταν γενικός διοικητής Θράκης είχε αναλάβει ο Ευάγ. Καλαντζής²².

Η έπιρροή των «νεωτεριστών» φαίνεται ότι άρχισε να αυξάνεται σημαντικά με την έλληνοτουρκική προσέγγιση του 1930, πού είχε ως συνέπεια μιá μεγαλύτερη έλευθερία δράσης για τους κεμαλιστές²³.

Η πρώτη σημαντική πάντως έκλογική έπιτυχία των «νεωτεριστών» υπήρξε η έκλογή ως γερουσιαστή του Χατήπ Γιουσούφ Σαλήογλου στις άναπληρωματικές έκλογές του 1934 με την ύποστήριξη της έφημερίδας *Ülkü*²⁴. Οί έκλογές αυτές πραγματοποιήθηκαν ύστερα από το θάνατο του (φανατικού παλαιομουσουλμάνου) Χαφούζ Σαλή Μεμέτογλου, ό όποιος είχε εκλεγεί γερουσιαστής, με το Κόμμα Φιλελευθέρων, το 1929. Η έπιτυχία των «νεωτεριστών» ήταν έξάλλου έντονα συμβολική: ό Χατήπ Γιουσούφ Σαλήογλου διαδεχόταν τόν πρόεδρο της Ένωσης Έλλήνων Μουσουλμάνων, αυτόν πού το 1919 είχε έξασφαλίσει την έκλογή Έλλήνα προέδρου στο Άνώτερο Διοικητικό Συμβούλιο (Α.Δ.Σ.), την περίοδο της Διασυμμαχικής Κατοχής. Έτσι, η άναπληρωματική γερουσιαστική έκλογή του 1934 άποτελεί σταθμό στην πολιτική ιστορία της μειονότητας κατά το μεσοπόλεμο, γιατί ταυτόχρονα όροθετεί και την άνοδο των «νεωτεριστών» και την μεταστροφή ένός τμήματος της μειονότητας από τόν βενιζελισμό στόν αντιβενιζελισμό.

Κύρια μορφή δόμησης των πολιτικών σχέσεων στη μειονότητα κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, άποτελοΰσαν πάντως τά παραδοσιακά πελατειακά δίκτυα έξάρτησης και ή συγκρότηση προσωπικών πολιτικών κομμάτων. Μορφή πολιτικής όργάνωσης πού συμβαδίζει με μιá σαφή και έντονη ταξική διαφοροποίηση στόν μουσουλμανικό πληθυσμό μεταξύ μιās μικρής μερίδας προυχόντων («άγάδες») και του συνόλου του υπόλοιπου πληθυσμού. Οί προυχόντες διέθεταν πολλαπλούς τρόπους έλέγχου του άγροτικού πληθυσμού, μεταξύ των όποιών ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο έπαιξε το γεγονός ότι άποτελοΰσαν κατά κανόνα και τούς τοπικούς πράκτορες των καπνεμπορικών έταιρειών²⁵.

Τίς σχέσεις αυτές έλέγχου και χειραγώγησης δέν άπέιλησε καμιá μορφή συνδικαλιστικής ή συνεταιριστικής όργάνωσης του άγροτικού πληθυσμού, αλλά ούτε και το «νεωτεριστικό» κίνημα, ή άνάπτυξη του όποιού πραγματοποιήθηκε περισσότερο μέσα από τόν προσεταιρισμό όρισμένων προυχόντων παρά έναντίον τους.

22. Βλ. Selahattin Yildiz, ό.π., σ. 377. Πρβλ. και Α. Άλεξανδρής, ό.π., σ. 93.

23. Βλ. G. Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic...*, ό.π., σ. 244, ό όποιος αναφέρεται σέ εκθέσεις του Κ. Στυλιανόπουλου —διευθυντής μειονοτήτων του γραφείου του πρωθυπουργού— πρὸς τόν Έλ. Βενιζέλο, 15 Ίανουαρίου 1930, Α.Β., φάκ. 107 και 1 Ίουλίου 1931, Α.Β., φάκ. 251.

24. Πρβλ. και Selahattin Yildiz, ό.π., σ. 377.

25. Βλ. Φ. Άλτσιτζόγλου, *Οί γιακάδες και ό κάμπος της Ξάνθης*, Άθήνα, έκδ. ΑΤΕ, 1941, σσ. 103-104.

Τὰ διάφορα προσωποπαγή πολιτικά μορφώματα πού διαμορφώθηκαν στὴ μειονότητα ταυτίστηκαν, τὸ καθένα, μὲ κάποιο ἑλληνικὸ πολιτικὸ κόμμα, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι σαφεῖς οἱ σχέσεις πολιτικῆς συγγένειας πού τὰ ἐνώνουν. Ἔτσι στὴν περιοχή τῆς Κομοτηνῆς, ὅπως διαφαίνεται καθαρά ἀπὸ τὸ ἐκλογικὸ ἀποτέλεσμα, οἱ πολιτικὲς συσπειρώσεις πραγματοποιοῦνται γύρω ἀπὸ τρία κεντρικὰ πρόσωπα: τὸν Χαφούζ Ἀλὴ Γκαλήπ, τὸν Χατήπ Γιουσούφ Σαλήογλου καὶ τὸν Χασάν Ἀγά. Ὁ καθένας ἀπὸ αὐτοὺς ἀντιπροσώπευε στὸ τέλος τοῦ μεσοπολέμου καὶ ἓνα πολιτικὸ κόμμα — ἀντίστοιχα: τὴ Δημοκρατικὴ Ἐνωση τοῦ Ἀλεξ. Παπαναστασίου, τὸ Λαϊκὸ Κόμμα καὶ τὸ Κόμμα τῶν Φιλελευθέρων.

Σὲ ὁρισμένες πάντως στιγμές, ὅπως κατ' ἐξοχὴν στὶς βουλευτικὲς ἐκλογές τοῦ 1933, ἡ συγκρότηση τῶν «προσωποπαγῶν» κομμάτων φαίνεται νὰ συμβαδίζει καὶ μὲ τὴ διαμόρφωση, μὲ ἄρκετὰ ἀσαφὴ βεβαίως ὅρια, τριῶν πολιτικῶν παρατάξεων στὴ μειονότητα:

- α) τῶν «νεωτεριστῶν», μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Χατήπ Γιουσούφ Σαλήογλου,
- β) τῶν «μετριοπαθῶν παλαιομουσουλμάνων», μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς Χαφούζ Ἀλὴ Γκαλήπ καὶ Χασάν Ἀγά, οἱ ὁποῖοι ἂν καὶ φεσοφοροῦντες ἀποδέχονταν ὁρισμένες κεμαλικὲς μεταρρυθμίσεις,
- γ) τῶν «φανατικῶν ἀντικεμαλικῶν καὶ παλαιομουσουλμάνων» μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ἀλὴ Ριζά Ἀχμέτογλου.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν περιοχή τῆς Ξάνθης, ἡ δόμηση τῶν πολιτικῶν σχηματισμῶν δείχνει νὰ ἀκολουθεῖ ἐκεῖ, μὲ μεγάλη πιστότητα, τὴ διαφοροποίηση μεταξὺ τουρκόφωνων καὶ Πομάκων. Ἡ διαφοροποίηση αὕτη γίνεται ιδιαίτερα σαφὴς τὸ 1932, ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους δύο ἀμιγεῖς, ἢ σχεδὸν ἀμιγεῖς, πομακικοὶ συνδυασμοὶ —πρῶτον ὁ ἀνεξάρτητος συνδυασμὸς μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Χαμηδὴ Μπέη, καὶ δεῦτερον ὁ συνδυασμὸς τοῦ Ἀγροτικοῦ Κόμματος.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1932 (στὰ πλαίσια τοῦ χωριστοῦ «ἐκλογικοῦ συλλόγου Μουσουλμάνων Θράκης») ἐμφανίζουν τοὺς τουρκόφωνους καὶ τοὺς Πομάκους τῆς Ξάνθης ὡς δύο τελείως ξένα μεταξύ τους σύνολα: οἱ Πομάκοι ὑποψήφιοι συγκέντρωσαν τὸ 72,2% τῶν ψήφων στὴν πομακικὴν περιοχή τῆς Ξάνθης καὶ μόνον 20,7% στὴν πόλη τῆς Ξάνθης καὶ στὰ τουρκόφωνα χωριά, ἐνῶ ἀντίθετα, οἱ τουρκόφωνοι ὑποψήφιοι συγκέντρωσαν στὴν πομακικὴν περιοχή τὸ 22,5% τῶν ψήφων, ἐνῶ στὴν πόλη τῆς Ξάνθης καὶ στὰ τουρκόφωνα χωριά συγκέντρωσαν τὸ 67,1%.

Τὰ προσωπικὰ πελατειακὰ δίκτυα κάλυπταν τὸ σύνολο σχεδὸν τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας, ἀφήνοντας ἐλάχιστο χώρο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ΚΚΕ, ἡ ἐπύρροη τοῦ ὁποῦοι στὴ μειονότητα παρέμεινε σὲ ἐξαιρετικὰ χαμηλὰ ἐπίπεδα, παρ' ὅλη τὴ δύναμη πού διέθετε στὸν χριστιανικὸ πληθυσμὸ τῆς περιοχῆς (πρβλ. πίνακες 1 καὶ 2). Ἡ ἐπύρροη τοῦ ΚΚΕ τόσο στὴ μειονότητα ὅσο καὶ στὸν χριστιανικὸ πληθυσμὸ ἀφοροῦσε σχεδὸν ἀποκλειστικὰ τὸ καπνεργατικὸ στοιχεῖο, ὅπου τὸ ΚΚΕ διέθετε ἡγεμονικὴ παρουσία, συγκεντρωμένη στὶς δύο πόλεις (Ξάνθη, Κομοτηνὴ) καθὼς καί, ὅσον ἀφορᾷ τὸν

χριστιανικό πληθυσμό, στις δύο καπνεργατικές κωμοπόλεις της περιοχής —Τασμος και Κιμμέρια—, παλιά κεφαλοχώρια χριστιανών μικροϊδιοκτητών.

Πάντως τὸν κύριο ὄγκο τῆς δύναμης τοῦ ΚΚΕ (πάνω ἀπὸ τὸ μισό καὶ σχεδὸν τὰ 2/3), τόσο στὸν χριστιανικό ὅσο καὶ στὸν μουσουλμανικό πληθυσμό, ἀποτελοῦσε ἡ ἐκλογικὴ του βάση στὴν πόλη τῆς Ξάνθης. Τὰ ποσοστά πού συγκέντρωσε τὸ ΚΚΕ στὴ δεκαετία τοῦ '30 στὴ μουσουλμανικὴ μειονότητα τῆς πόλης τῆς Ξάνθης (17,8% τὸ 1932 καὶ 19,1% τὸ 1933) θὰ παραμείνουν ἀνεπανάληπτα γιὰ τὴν κομμουνιστικὴ ἀριστερά.

3. Ἡ πρώτη μεταπολεμικὴ περίοδος: 1945-1955

Μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Δυτικῆς Θράκης ἀπὸ τὴ Βουλγαρικὴ Κατοχή²⁶, μία νέα πολιτικὴ ἡγεσία ἀναδείχτηκε στὴ μειονότητα. Ἡ ἡγεσία αὐτὴ προερχόταν ἀπὸ τὶς ὀργανωμένες δυνάμεις τῆς «νεωτεριστικῆς» παράταξης καὶ ἐπικράτησε σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα πολιτικῆς ἐκπροσώπησης, τόσο στὶς βουλευτικὲς ἐκλογὲς ὅσο καὶ στὶς ἐκλογὲς γιὰ τὶς Διαχειριστικὲς Ἐπιτροπὲς Μουσουλμανικῆς Περιουσίας (ΔΕΜΠ) —θεσμὸ πού οἱ μουσουλμάνοι ἐξομοίωσαν καὶ ὀνόμαζαν «μουσουλμανικὴ κοινότητα»²⁷.

Ἡ πρώτη μεταπελευθερωτικὰ σημαντικὴ ἐπιτυχία τῶν «νεωτεριστῶν» ἦταν ἡ ἐπικράτησή τους στὶς ἐκλογὲς αἰρετῶν διοικήσεων γιὰ τὶς ΔΕΜΠ, πού πραγματοποιήθηκαν, γιὰ πρώτη φορά, κατὰ τὴν περίοδο τῆς ΕΑΜοκρατίας²⁸. Ἡ ἐκλέχθηκαν στὴν Ξάνθη ὁ Ὄσμάν Νουρή καὶ στὴν Κομοτηνὴ ἡ συμμαχία τῶν Χαφούζ Ἀλῆ Γκαλήπ καὶ Χατήπ Γιουσούφ Σαλήογλου. Αὐτὲς οἱ διοικήσεις, ἔχοντας τὴν ὑποστήριξη τοῦ Κόμματος Φιλελευθέρων

26. Γιὰ τὴν περίοδο τῆς Βουλγαρικῆς Κατοχῆς δὲν στάθηκε δυνατόν νὰ ἐντοπιστοῦν οὔτε ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα γιὰ τὶς πολιτικὲς ἐξελίξεις στὴ μειονότητα. Πρόκειται, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες ἐξελίξεις, γιὰ μιὰ ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ περίοδο στὴ διάρκεια τῆς ὁποίας σημειώθηκαν ριζικὲς ἀνακατατάξεις στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς μειονότητας. Πρέπει ἐξάλλου νὰ σημειωθεῖ ὅτι, λόγω τῆς προσάρτησης τῆς περιοχῆς Ξάνθης-Ροδόπης στὴ Βουλγαρία κατὰ τὴν τριετία 1941-44, εἶχε, ἐκ τῶν πραγμάτων, ἀτονήσει ὁ χαρακτήρας ἀμοιβαιότητας καὶ ἰσορροπίας πού διακρίνει τὶς ρυθμίσεις τῆς συνθήκης τῆς Λωζάννης στὸ κρίσιμο ζήτημα τῶν μειονοτήτων. Γεγονὸς πού ἐκμεταλλεύτηκε ἀμέσως ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, υἱοθετώντας κατασταλτικὰ μέτρα σὲ βάρος τῆς ἐλληνικῆς μειονότητας τῆς Κωνσταντινούπολης. Γιὰ τὰ μέτρα αὐτὰ βλ. Α. Ἀλεξανδρῆς, «Τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο...», ὁ.π., σ. 104 κ.ἐξ.

27. Ἀναλυτικὴ πραγμάτευση τοῦ θέματος τῶν ΔΕΜΠ ἀπὸ φιλοτουρκικὴ πλευρά, ὑπάρχει σὲ σειρὰ ἀρθρῶν μὲ τίτλο «Ἡ Γ.Δ. Θράκης καὶ οἱ μουσουλμανικὲς κοινότητες» στὴν ἐφημερίδα *Trakya*, ἀρ. φ. 465-472, 12.2-9.4.1951.

28. Ἔως τότε ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις εἶχε ἀποφύγει νὰ ἐνεργοποιήσει τὶς σχετικὲς διατάξεις τοῦ νόμου 2345/1920, οἱ ὁποῖες προέβλεπαν τὴν ἄμεση ἐκλογὴ τῶν Δ.Σ. τῶν ΔΕΜΠ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1

Βουλευτικές εκλογές 31.3.1946: Μουσουλμανική ψήφος

Έγκυρα	Ήνομένη Παράταξις Έθνικοφρόνων (ΗΠΕ)	Χαμδὴ Χουστὴν	Μουτζὴ Νιαζὴ	Ότμανλὴ	Άχμέτ Ριζά	Έθνικὴ Πολιτικὴ Ένωσις (ΕΠΕ)	Όσμαν Νουρή	Χαρὴ Χαφούζ	Κόμμα Φιλελευθέρων (ΚΦ)	Όυστενέρ	Φατκ Ένγκιν	Zepdār Zade	Έθνικὸ Άγροτικὸ Κόμμα (ΕΑΚ)	Ζεϊντέκ Χουστὴν	Σαλήμ Γιακούρ
2535	624	22	22	515	87	266	181	160	1643	1540	1464	7	2	1	1
5072	1289	158	46	1020	442	735	534	628	3016	2865	2419	47	30	5	10
3388	578	31	8	446	60	466	390	413	2332	2232	2072	—	12	3	1
10995	2491	211	76	1981	589	1467	1105	1201	6991	6637	5955	54	44	9	12
1248	461	342	297	15	6	410	Δῆμος Ξάνθης	384	91	59	51	70	286	128	242
6170	2854	2166	1525	183	228	761	Κοινότητες Έπαρχίας Ξάνθης	708	604	479	444	487	1941	1273	966
7418	3315	2508	1822	198	234	1171	Σύνολο Ν. Ξάνθης	1092	695	538	495	557	2227	1401	1208
18413	5806	2719	1898	2079	823	2638	Γενικὸ Σύνολο	2197	7686	7175	6450	611	2271	1410	1220

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2

Βουλευτικές εκλογές 5.3.1950: Μουσουλμανική ψήφος

Έγκυρα	Κόμμα Φιλελευθέ- ρων (Κ.Φ.)	Ούστενέρ	Φετχά Ουλού	Παράταξις Άγροτών Έργαζομένων (ΠΑΕ)	Ζεμίτεκ Χουστίν	Λαϊκό Κόμμα (Λ.Κ.)	Φεζχί Ουμυλλή	Χαμήλ Χουστίν	Παζκιογλου Σεφκέτ Φεχμί	ΕΠΕΚ	Άλη Ριζά	Κόμμα Γ. Παπαν- δρέου (ΔΣΚ)	Πολιτική Ανεξάρτητος Παράταξις (ΠΑΠ)	Δημοκρατική Παράταξη (Δ.Π.)	Διάφοροι
2453	1441	986	359	150	4	531	511	57	290	97	60	105	5	3	121
5181	2666	1989	792	642	50	939	887	26	641	427	127	209	52	35	119
3369	2091	1642	536	264	4	648	586	35	194	93	48	195	2	7	69
11003	6198	4617	1687	1056	58	2118	1984	118	1125	617	235	509	59	45	309
1971	390	17	341	477	414	428	27	362	14	160	43	76	353	29	50
5082	1449	39	1164	1396	1240	671	16	574	3	117	4	237	877	85	250
7053	1839	56	1505	1873	1654	1099	43	936	17	277	47	313	1230	114	300
18056	8037	4673	3192	2929	1712	3217	2027	1054	1142	894	282	822	1289	159	609

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.3

Βουλευτικές εκλογές 9.9.1951: Μουσουλμανική ψήφος

Έγκυρα	ΕΠΕΚ	Πασάγλου	Χαφούζ Χουσεΐν	Μεχμέτ Πασάγλου	Συναγεμίες 'Αγροτών 'Εργαζομένων (ΣΑΕ)	Ζεϊντέκ Χουσεΐν	Σαλήμ Τιακούπ	Κόμμα Φιλελευθέρων (Κ.Φ.)	Ούστενβερ	Οσμάν Νουρή	Λαϊκό Κόμμα (Λ.Κ.)	Χαϊνέ Χουσεΐν	Ότταβιάνη	'Ελληνικός Συναγεμίες (Ε.Σ.)	Χαϊνέ Πασάγλου	Έγκυρα	ΕΠΕΚ	Πασάγλου	Χαφούζ Χουσεΐν	Μεχμέτ Πασάγλου	ΕΛΑ	ΕΛΑ
2235	474	279	338	29	1	—	1004	780	252	567	7	498	148	136	—	4	9					
4531	1227	973	560	599	60	28	1547	1021	548	737	19	533	392	298	34	25	4					
3535	869	773	619	321	6	3	1298	961	349	645	33	546	401	364	19	—	1					
10301	2570	2025	1517	949	67	31	3849	2762	1149	1949	59	1577	941	798	53	29	14					
1166	99	2	3	450	393	327	151	7	120	384	338	21	67	4	13	13	12					
6529	262	3	2	2187	1907	769	943	146	589	2336	1995	56	770	23	583	7	14					
7695	361	5	5	2637	2300	1096	1094	153	709	2720	2333	77	837	27	596	20	26					
17996	2931	2030	1522	3586	2367	1127	4943	2915	1858	4669	2392	1654	1778	825	649	49	40					

Σημείωση στους πίνακες 3.1, 3.2, και 3.3

Για τον υπολογισμό της μουσουλμανικής ψήφου στις εκλογές στις 31.3.1946 (πίνακας 3.1), στις 5.3.1950 (πίνακας 3.2) και στις 9.9.1951 (πίνακας 3.3), εκτός από τα άμεγα μουσουλμανικά εκλογικά τμήματα έχουν συνυπολογιστεί και κατά πλειοψηφία μουσουλμανικά τμήματα της Γρατινής (έπαρχία Κομοτηνής) και Κροβύλης (έπαρχία Σαππών).

παρέμειναν στις ΔΕΜΠ έως τις βουλευτικές εκλογές του 1946 (μ' ένα μικρό διάλειμμα στα τέλη του 1945 για την Ξάνθη).

Η υπεροχή της «νεωτεριστικής» παράταξης επικυρώθηκε όμως με τρόπο αδιαμφισβήτητο στις βουλευτικές εκλογές του 1946, οι οποίες φανέρωναν την τεράστια απόσταση που είχε διανυθεί από την περίοδο του μεσοπολέμου. Κύριοι εκπρόσωποι και εκφραστές των «νεωτεριστών» αναδείχθηκαν ο Όσμάν Ούστενέρ, πρόεδρος της Ένωσης Τουρκικής Νεολαίας, στην περιοχή της Κομοτηνής και ο Όσμάν Νουρή στην περιοχή της Ξάνθης (βλ. πίνακα 3.1).

Σε σχέση με τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, η «νεωτεριστική» ήγεςία της μειονότητας ταυτίστηκε κυρίως με το Κόμμα Φιλελευθέρων και μία μερίδα της με το έφημερο Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων, ενώ το Λαϊκό Κόμμα επεδίωξε να διατηρήσει μία ισορροπία μεταξύ «παλαιομουσουλμάτων» και «νεωτεριστών».

Οι «νεωτεριστές» κατόρθωσαν όχι μόνο να μονοπωλήσουν την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση της μειονότητας, αλλά επίσης να περιθωριοποιήσουν, σχεδόν εντελώς, τους εκπροσώπους της «παλαιομουσουλμανικής» μερίδας, δηλαδή τον Μουμτζή Νιαζή στην Ξάνθη και τον Άλη Ριζά Άχμέτογλου στην Κομοτηνή, οι οποίοι περιορίστηκαν, και οι δύο μαζί, σ' ένα 15% των ψήφων (βλ. πίνακα 3.1).

Ένα αντιφατικό, εκ πρώτης όψεως, φαινόμενο, είναι ότι οι εκπρόσωποι της «νεωτεριστικής» παράταξης κυριάρχησαν απόλυτως στην περιοχή της Κομοτηνής, την πιο παραδοσιακή και συντηρητική περιοχή, όπου η πλειοψηφία του μειονοτικού πληθυσμού παρέμενε προσηλωμένη στις θρησκευτικές παραδόσεις, όχι όμως και στην περιοχή της Ξάνθης.

Μία υπόθεση, που θα μπορούσε να ερμηνεύσει το φαινόμενο αυτό είναι ότι στην περιοχή της Κομοτηνής η ανάδειξη της νέας «νεωτεριστικής» ήγεςίας έγινε χωρίς αντιπαράθεση με τους εκπροσώπους της «παλαιομουσουλμανικής» παράταξης. Αποτέλεσε κατά κάποιον τρόπο, μιὰ ειρηνική «μεταβίβαση εξουσίας» προς τη νεότερη γενιά — ο Όσμάν Ούστενέρ ήταν 32 ετών όταν πρωτοεκλέχθηκε το 1946, ενώ ο κύριος εκπρόσωπος του Λαϊκού Κόμματος, ο Φεχμί Ότμανλή, επίσης «νεωτεριστής», ήταν 35 ετών. Τη διαδικασία της ειρηνικής αυτής μετάβασης από μία εκπροσώπηση σε άλλη εκφράζει η προσχώρηση του Χαφούζ Άλη Γκαλήπ στους «νεωτεριστές» και συμβολίζει, περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, ο Φαϊκ Ένγκίν, τον οποίο επέλεξε για συνυποψήφιό του το 1946 ο Όσμάν Ούστενέρ (συνεργάστηκαν και εκλέχθηκαν και οι δύο με μεγάλη ευκολία). Ο Φαϊκ Ένγκίν ήταν γιός του τέως μουφτί της Κομοτηνής και ταυτόχρονα δάσκαλος εθνικά διακείμενος προς τον «νεωτερισμό». Ο γιός του, Οκτάι Ένγκίν, τοποθετώντας το 1955 τη βόμβα στο σπίτι του Κεμάλ στη Θεσσαλονίκη, πρόσφερε το έναυσμα και το πρόσχημα για τους βανδαλισμούς της Κωνσταντινούπολης²⁹.

29. Πρβλ. Δ. Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα και Τουρκία 1950-1959. Η χαμένη προσέγγιση*,

Στὴν Ξάνθη, ἀντίθετα, ἡ «νεωτεριστικὴ» μερίδα εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει ἕνα σοβαρὸ μειονέκτημα, ὅτι δηλαδὴ δὲν διέθετε καμιά πρόσβαση στὸν πομακικὸ πληθυσμὸ, ὁ ὁποῖος ἐπηρεαζόταν ἀπὸ τὴν «παλαιομουσουλμανικὴ» παράταξη καὶ χειραγωγεῖτο μέσω δύο βασικῶν κυκλωμάτων ἐλέγχου: τοῦ καπνεμπορίου, ποὺ ἐκπροσωποῦσε ὁ Χαμδὴ Μπέης, καὶ τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν, ποὺ ἐκπροσωποῦσε ὁ Ζεϊμπέκ Χουσεῖν (ὑποψήφιος τοῦ Ἀγροτικοῦ Κόμματος). Καὶ τὸ κυριότερο: ὁ πομακικὸς πληθυσμὸς παρέμεινε αὐστηρὰ προσδεδεμένος στοὺς δικούς του ἐκπροσώπους. Ἐτσι, στὶς ἐκλογὲς τοῦ 1946 οἱ δύο Πομάκοι ὑποψήφιοι συγκέντρωσαν στὴν πομακικὴ περιοχὴ τὸ 68,4% τῶν ψήφων, ἐνῶ οἱ τουρκογενεοὺς καὶ «νεωτεριστικῆς» σύνθεσης συνδυασμοὶ τοῦ Κόμματος Φιλελευθέρων καὶ τῆς Ἑθνικῆς Πολιτικῆς Ἑνώσεως περιορίστηκαν σ' ἕνα 15% τῶν ψήφων.

Ἐπιπλέον, στὴν περιοχὴ τῆς Ξάνθης ἡ βασικὴ διάσταση τῆς πολιτικῆς ἀντιπαράθεσης δὲν φαίνεται νὰ ἦταν γενικά μεταξὺ «νεωτεριστῶν» καὶ «παλαιομουσουλμάνων», ἀλλὰ μεταξὺ τῆς παραδοσιακῆς πολιτικῆς ἡγεσίας, ποὺ ἀντιπροσώπευε τὸ δίδυμο Χαμδὴ Μπέη (νεωτεριστῆς) - Μουμτζῆ Νιαζῆ (παλαιομουσουλμάνος), καὶ τῆς «προοδευτικῆς» ἐκδοχῆς τοῦ «νεωτερισμοῦ» ποὺ ἐκπροσωποῦσε ὁ Ὄσμάν Νουρή. Ἡ ἀντιπαράθεση αὕτη προσλάμβανε μιὰ ταξικὴ διάσταση, κυρίως στὴν πόλη τῆς Ξάνθης, ἀλλὰ καὶ στὸν κάμπο, στὸ μέτρο ποὺ ἡ παράταξη τοῦ Ὄσμάν Νουρή θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς τὸ «κόμμα τῶν φτωχῶν» (εἰδικότερα στὴν πόλη τῆς Ξάνθης ὁ Ὄσμάν Νουρή φαίνεται ὅτι ἀπορρόφησε τὴν καπνεργατικὴ ἐπιρροή ποὺ διέθετε προπολεμικὰ τὸ ΚΚΕ), ἐνῶ ὁ Χαμδὴ Μπέης ἐκπροσωποῦσε τὸ «κόμμα τῶν πλουσιῶν». Ἐτσι, ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ὄσμάν Νουρή τὸ 1946, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπανεκλογὴ του τὸ 1950 καὶ τὸ 1951, δὲν ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα τῆς ὑπεροχῆς του ἔναντι τῶν τοπικῶν ἀντιπάλων του, ἀλλὰ ἐκλογικῶν συγκυριῶν καὶ κυρίως τῶν ἐπιπλέον ψήφων ποὺ συγκέντρωνε στὴν περιοχὴ Κομοτηνῆς, λόγω συγγενείας μὲ τὸν Χαφούζ Ἀλὴ Γκαλήπ καὶ τῆς ὑποστήριξής του ἀπὸ τοὺς «νεωτεριστές».

Τὴν ὑπεροχὴ τους οἱ «νεωτεριστές» ἐπιβεβαίωσαν καὶ στὶς ἐπόμενες ἐκλογικὲς ἀναμετρήσεις, τοῦ 1950 καὶ 1951, ὅπου συγκέντρωσαν τὴ μεγάλη πλειοψηφία τῶν ψήφων καὶ μονοπώλησαν τὴν κοινοβουλευτικὴ ἐκπροσώπηση τῆς μειονότητας (βλ. πίνακες 3.2 καὶ 3.3). Ἐπίσης κέρδισαν, μὲ ἀνεση, τόσο στὴν Ξάνθη ὅσο καὶ στὴν Κομοτηνὴ στὶς πρῶτες ἐπίσημες ἐκλογὲς γιὰ τὶς ΔΕΜΠ, ποὺ πραγματοποιήθηκαν στὶς 22.1.1950 (βλ. πίνακα 4)³⁰. Τὰ ση-

³⁰ Ἀθήνα, Ροές, 1989, σ. 79 καὶ Συμεὼν Σολταρίδης (Μέγας Ρευμιώτης), *Ἡ συρρίκνωση τοῦ ἑλληνισμοῦ*, Κομοτηνὴ 1984, σσ. 26-28.

30. Ἡ ἐνεργοποίηση τῶν διατάξεων τοῦ νόμου 2345/1920 γιὰ τὴν ἄμεση ἐκλογὴ τῶν Δ.Σ. τῶν ΔΕΜΠ ἐγινε μὲ τὸ ΒΔ τῆς 29.7.1949. Γιὰ τὴν ἐκλογὴ τῶν Δ.Σ. τῶν ΔΕΜΠ Ξάνθης καὶ Κομοτηνῆς ἀποφασίστηκε νὰ ψηφίσουν μόνο οἱ μουσουλμάνοι δημότες τῶν δύο πόλεων — καὶ ἐφαρμόστηκαν κατ' ἀναλογίαν οἱ διατάξεις περὶ δημοτικῶν ἐκλογῶν — ὥστε νὰ μὴν ἀποκτήσουν οἱ ΔΕΜΠ ὑπέρμετρη πολιτικὴ ἰσχύ. Ἡ θητεία τῶν Δ.Σ. τῶν ΔΕΜΠ προβλεπόταν τριετής.

μαντικά όμως ποσοστά ψήφων που συγκέντρωσε στις εκλογές των ΔΕΜΠ ή «παλαιομουσουλμανική» παράταξη —ιδιαίτερα στην πόλη της Κομοτηνής και με δεδομένη την όπωσδήποτε μεγαλύτερη επιρροή που διέθετε στην ύπαιθρο— φανέρωναν τον εύθραυστο χαρακτήρα της «νεωτεριστικής» πρωτοκαθεδρίας.

Σε σχέσε με τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, ή νέα και «νεωτεριστική» ήγεσία της μειονότητας ταυτίστηκε κυρίως με το Κόμμα Φιλελευθέρων και την τοπική του ήγεσία (΄Αν. Μπακάλμπασης, ΄Εμμ. Μαρινάκης), σε μιὰ εποχή που είχε σημαντικότερα συρρικνωθεί ή προπολεμικά ισχυρότατη εκλογική επιρροή του Κ.Φ. στον χριστιανικό πληθυσμό της περιοχής. Παρουσιάστηκε λοιπόν το ιδιόμορφο φαινόμενο, ή προοδευτική μερίδα του χριστιανικού πληθυσμού να εκφράζεται, κατά κύριο λόγο, από την ΕΠΕΚ, της οποίας ή επιρροή στη μειονότητα ήταν περιορισμένη σ' ένα μικρό αριθμό φανατικών «παλαιομουσουλμάνων», ενώ το μειονοτικό στοιχείο αποτέλεσε την κύρια εκλογική βάση του Κόμματος Φιλελευθέρων από το 1946 έως το 1951 και μονοπώλησε την κοινοβουλευτική του εκπροσώπηση στις εκλογές του 1950 και του 1951 (με τον ΄Οσμάν Ούστενερ και τον ΄Οσμάν Νουρή). Οί πολιτικοί «προστάτες» —ή τοπική χριστιανική ήγεσία του Κ.Φ.— εμφανίστηκαν έτσι να διαθέτουν μικρότερη εκλογική επιρροή από τους «προστατευομένους» τους, με αποτέλεσμα τη διάρρηξη των μεταξύ τους σχέσεων το 1952, (δταν στην Ξάνθη ό ΄Οσμάν Νουρή προσχωρεί στον ΄Ελληνικό Συναγερμό ενώ αποκλείεται ό Μπακάλμπασης και στην Κομοτηνή ό ΄Οσμάν Ούστενερ παραμένει στο Κόμμα Φιλελευθέρων, ενώ προσχωρεί στον ΄Ελληνικό Συναγερμό ό Μαρινάκης).

Ή διάρρηξη αυτή των σχέσεων μεταξύ «προστατών» και «προστατευομένων», λειτούργησε καθοριστικά για την πλήρη αναδόμηση της τοπικής πολιτικής ζωής. Ένα αντίστοιχο φαινόμενο παρουσιάστηκε εξάλλου και στα κόμματα που εκπροσωπούσαν και συνέχιζαν την αντιβενιζελική παράταξη. Το μειονοτικό στοιχείο αποτελούσε τον κύριο όγκο της εκλογικής βάσης του Λαϊκού Κόμματος, τη στιγμή που ή τοπική του ήγεσία —΄Αντ. Παπαδημός, Θωμ. Διακουμόπουλος, Χρ. Κοψιδάς— έβλεπε την επιρροή της να συρρικνώνεται δραστικά και έτσι οί μουσουλμάνοι μονοπώλησαν την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση του Λαϊκού Κόμματος στις εκλογές του 1950 (με τον Φεχμή ΄Οτμανλή) και του 1951 (με τον Χαμδή Μπέη). Αντίθετα, ή ανανέωση και αναδόμηση της συντηρητικής παράταξης πραγματοποιήθηκε μέσω του ΄Ελληνικού Συναγερμού, ό κύριος όγκος της εκλογικής βάσης του όποιοι βρισκόταν άρχικά έντοπισμένους στον χριστιανικό πληθυσμό.

Μετά τον ΄Ιανουάριο του 1950, εκλογές για τις ΔΕΜΠ έγιναν τον Φεβρουάριο του 1953, τον Δεκέμβριο του 1957, τον ΄Ιούλιο του 1961 και τον ΄Ιούλιο του 1964. Ός εκλογικό σύστημα εφαρμόζονταν το πλειοψηφικό, εκτός από τις εκλογές του 1964, όποτε εφαρμόστηκε ή αναλογική.

ΨΗΦΟΔΕΛΤΙΟΝ

Ἑκλογὴς Διαχειριστικῆς Ἐπιτροπῆς Περιουσίας τῆς
Μεταλλευματικῆς Κοινότητος Κομοτηνῆς

ΤΑΚΤΙΚΟΙ

- υ ἈΛΗ ΡΙΖΟ ἈΧΜΕΤ ὀγλου علی وصال احمد اوغلو
- υ ἈΛΗ ὀγλου ΧΑΡΟΥΣ ΧΟΥΣΕΪΝ علی اوغلی حارث حوسین
- υ ἈΜΕΤ ὀγλου ΜΕΧΜΕΤ احمد اوغلی محمد
- υ ΓΙΟΥΣΟΥΦ ὀγλου ΚΙΟΜΛ یوسف اوغلی کومل
- Χ" Ἰομπολ ΝΤΙΚΕΛΗ ΜΟΛΛΑ ἈΜΕΤ ΜΑ ΑΗΜΕΤ Ἰομπολ Ντικελη موللا ايمت ملا احمد
- υ ΓΙΟΥΣΟΥΦ ὀγλου ΜΕΙΜΛΙΝ یوسف اوغلی مؤمین
- υ ΜΕΜΕΤ ὀγλου ΣΟΥΛΕΪΜΑΝ محمد اوغلی سلیمان
- υ ΜΕΜΕΤ ὀγλου ΓΙΩΘΡ محمد اوغلی یاشار
- υ ΜΟΥΜΛΙΝ ὀγλου ΜΟΥΣΤΑΦΑ مؤمین اوغلی مصطفی
- υ ΧΑΤΖΗ ΧΟΥΣΕΪΝ ὀγλου ΓΙΟΥΣΟΥΦ حارث حوسین اوغلی یوسف
- υ ΦΕΤΟ ὀγλου ΑΧΜΕΤ فتاح اوغلی احمد
- υ ΧΟΛΛΑ ὀγλου ἈΛΗ خلیل اوغلی علی

ΑΝΑΠΑΡΩΜΑΤΙΚΟΙ

- υ ΜΟΛΛΑ Ἰμπράημ ὀγλ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ملا ابراهيم اوغلی مصطفى

ΨΗΦΟΔΕΛΤΙΟΝ

Ἑκλογὴς Διαχειριστικῆς Ἐπιτροπῆς Περιουσίας τῆς
Μεταλλευματικῆς Κοινότητος Κομοτηνῆς

ΤΑΚΤΙΚΟΙ

- υ 1) ΣΑΔΙΚ ὀγλου ΧΟΥΣΕΪΝ Sadik oglu Huseyin
- υ 2) ΧΑΤΖΗ ἈΧΜΕΤ ΚΙΟΜΛΗ Haci Ahmet Kaimli
- υ 3) ΧΑΤΖΗ ἈΜΕΤ ΧΟΥΣΕΪΝ Haci Ahmet Huseyin
- υ 4) ΧΑΤΖΗ Ἰμπράημ ΜΕΧΜΕΤ Haci Ibrahim Mehmet
- υ 5) ΜΟΥΣΤΑΦΑ ὀγλου ΧΟΥΣΕΪΝ Mustafa oglu Huseyin
- υ 6) ΜΕΧΜΕΤ ὀγλου Ἰμπράημ Mehmet Oglu Ibrahim
- υ 7) Ἰμπράημ ὀγλου ὈΜΕΡ Ibrahim oglu Omer
- υ 8) ΧΟΥΣΕΪΝ ὀγλ. ἈΧΜΕΤ ΤΟΥΡΓΕΛ Huseyin og. Ahmet Turkcel
- υ 9) Ἰσμαήλ ὀγλου Ὀσμάν Ismail oglu Osman
- υ 10) ΜΟΛΛΑ ἈΧΜΕΤ ὀγλου ΑΗΜΕΤ Molla Ahmet oglu Ahmet
- υ 11) ΜΕΧΜΕΤ ὀγλου ἈΛΗ Ἀνταλή Mehmet oglu Ali Antali
- υ 12) ΚΙΩΖΗΜ ὀγλου ΤΖΕΜΛΑ Kizim oglu Cemal

ΑΝΑΠΑΡΩΜΑΤΙΚΟΙ

- υ 1) Ἀλὴ ὀσμάν ΧΟΥΣΕΪΝ ΝΤΕΡΕ Ali Osman oglu Huseyin Derez
- υ 2) ΧΟΥΣΕΪΝ ὀγλου Ὀσμάν Huseyin oglu Osman

Φωτοτυπία δύο ψηφοδελτίων, τῶν «νεωτεριστῶν» καὶ τῶν «παλαιομουσουλμάνων», ποὺ χρησιμοποιήθηκαν στὶς ἐκλογές στὶς 22.1.1950 γιὰ τὴν ΔΕΜΠ Κομοτηνῆς: οἱ «παλαιομουσουλμάνοι» χρησιμοποιοῦν γιὰ τὰ ὀνόματά τους τὴν ἀραβικὴ γραφὴ ἐνῶ οἱ «νεωτεριστὲς» τὴν λατινικὴ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

*Έκλογές για τις ΔΕΜΠ της 22ας Ιανουαρίου 1950**I. Ξάνθη*

Ψήφισαν 745

«Νεωτεριστές» (με επικεφαλής τους Ίμπραήμ και Μουζαφέρ Μπέηδες)	427	(57,3%)
---	-----	---------

«Παλαιομουσουλμάνοι» (με επικεφαλής τόν Μουμτζή Νιαζή, εξερχόμενο πρόεδρο ΔΕΜΠ)	243	(32,6%)
---	-----	---------

«Άνεξάρτητοι»	85	(11,4%)
---------------	----	---------

II. Κομοτηνή

Ψήφισαν 1.771

«Νεωτεριστές» (με επικεφαλής τόν Κιαμήλ Χατζή Άχμέτογλου)	1058	(59,7%)
---	------	---------

«Παλαιομουσουλμάνοι» (με επικεφαλής τόν Άλή Ριζά Άχμέτογλου)	713	(40,3%)
--	-----	---------

Πηγή: Trakya, αρ. φ. 423, 23.1.1950.

Η περίοδος, επομένως, από την Άπελευθέρωση έως τὸ 1952, χαρακτηρίζεται ἀπὸ μία ἔντονη τάση πολιτισμικοῦ-κοινοτικοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ἐκλογικῆς βάσης τῶν κομμάτων — μετὸ μειονοτικὸ στοιχείο προσδεδεμένο στὰ καταρρέοντα παραδοσιακὰ κόμματα, ἐνῶ τὸ χριστιανικὸ ἀποδεδεμεῖται ἀπὸ τὴν προηγούμενη πολιτικὴ του ἐκπροσώπηση καὶ στηρίζει τὶς ἀνανεωτικὲς προσπάθειες τῆς ΕΠΕΚ, τοῦ Συναγερμοῦ Ἀγροτῶν καὶ Ἑργαζομένων (ΣΑΕ, ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ Ἀλέξ. Μπαλτατζή) καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Συναγερμοῦ (βλ. πίνακα 5). Ἡ διαφοροποίηση αὐτὴ στὴν ἐκλογικὴ συμπεριφορὰ μεταξὺ χριστιανικοῦ καὶ μουσουλμανικοῦ στοιχείου ἐξηγεῖ καὶ τὴ σταδιακὴ ἀποδυνάμωση τῶν σχέσεων «προστατῶν» καὶ «προστατευομένων», μεταξὺ χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων πολιτευτῶν, ποὺ ὁδήγησε στὴ διάρρηξή της τὸ 1952 καὶ στὴ ριζικὴ ἀλλαγὴ τοῦ πολιτικοῦ τοπίου.

Στὴν περιοχὴ τῆς Ξάνθης ἡ ἀλλαγὴ τοῦ πολιτικοῦ τοπίου πραγματοποιήθηκε μετὴ τὴν προσχώρηση τοῦ Ὁσμάν Νουρή, τὸν Αὐγουστο τοῦ 1952, στὸν Ἑλληνικὸ Συναγερμὸ ποὺ προκάλεσε, ἐξ ἀντανακλάσεως, τὴ συνεργασία τοῦ Χαμδὴ Μπέη μετὸς ἀγροτικούς τοῦ ΣΑΕ³¹. Ἡ ἐπικράτηση τοῦ Ἑλληνικοῦ Συναγερμοῦ στὶς ἐκλογὲς τῆς 16ης Νοεμβρίου 1952 ἐξασφάλισε τὴν

31. Ἡ μετατόπιση αὐτὴ τοῦ Ὁσμάν Νουρή, μαζί μετὸς μετατοπίσεις καὶ τεσσάρων ἀκόμη βουλευτῶν τῆς κεντρικῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας, ὁδήγησαν στὴν πρόωπη διάλυση τῆς Βουλῆς καὶ στὴ διεξαγωγὴ τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1952, ποὺ ἔφεραν στὴν ἐξουσία τὸν Ἑλληνικὸ Συναγερμὸ.

ἐπανεκλογή τοῦ Ὅσμάν Νουρῆ, ἂν καὶ μὲ βάση τὰ ἐκλογικὰ δεδομένα ἡ ριζική μεταστροφή πού σημειώθηκε στὴν περιοχή τῆς Ξάνθης στὶς ἐκλογές αὐτὲς παραμένει ἀνεξιγήγητη. Πράγματι ὁ Ἑλληνικὸς Συναγερμὸς, μὲ μόνον μουσουλμάνο ὑποψήφιο τὸν Ὅσμάν Νουρῆ, ὑπερίσχυσε, μὲ σημαντικὴ διαφορά, στὰ μουσουλμανικὰ ἐκλογικὰ τμήματα τοῦ Συναγερμοῦ Ἀγροτῶν καὶ Ἑργαζομένων, πού εἶχε ὡς ὑποψήφιους τὸν Χαμδὴ Μπέη καὶ τὸν Ζεϊμπέκ Χουσεῖν, ὅπως φαίνεται στὸν πίνακα πού ἀκολουθεῖ:

Βουλευτικὲς ἐκλογές 1952 - Ἑκλογικὴ περιφέρεια Ξάνθης

	Χριστιανοί	Μουσουλμάνοι	Σύνολο
Ἐγκυρα	10.433	8.117	18.550
Ε.Σ.	3.666	4.518	8.184
ΣΑΕ	4.389	3.288	7.677
ΕΠΕΚ-Κ.Φ.	2.378	311	2.689

Ὁ Ἑλληνικὸς Συναγερμὸς συγκέντρωσε μάλιστα μιὰ ἐντυπωσιακὰ ἀνεπληρωμένη πλειοψηφία στὴν ὄρεινὴ (πομακική) περιοχή τῆς Ξάνθης, ὅπου μὲ βάση τὰ δεδομένα τῶν προηγούμενων ἐκλογῶν ὁ Ὅσμάν Νουρῆ δὲν διέθετε καμία ἐπιρροή, ὅπως φαίνεται καθαρὰ ἀπὸ τὸν παρακάτω πίνακα:

Βουλευτικὲς ἐκλογές 1951, 1952 - Ὅρεινὴ περιοχή ἐπαρχίας Ξάνθης

	Ἑκλογές 1951	Ἑκλογές 1952
Ἐγκυρα	3.703	3.878
Ὅσμάν Νουρῆ	57	2.567
Χαμδὴ Μπέης	1.051	1.133
Ζεϊμπέκ Χουσεῖν	1.170	

Μιὰ ὑπόθεση πού πιθανὸν θὰ μπορούσε νὰ ἐρμηνεύσει τὸ φαινόμενο αὐτό, θὰ ἦταν ἡ ἐνδεχόμενη συμπίεση ὅλου τοῦ καπνικοῦ κυκλώματος (ἐμπορίου καὶ ἐνὸς τμήματος τῶν συνεταιρισμῶν) μὲ τὸν Ἑλληνικὸ Συναγερμὸ. Ἡ πιθανότερη ὁμῶς ἐκδοχὴ εἶναι ὅτι τὸ ἐκλογικὸ ἀποτέλεσμα στὴν ὄρεινὴ περιοχή τῆς Ξάνθης τὸ 1952 προήλθε ἀπὸ μιὰ μεγάλης ἐκτάσεως ἐπιχείρηση νοθείας. Ἡ διαφορά τῶν ψήφων πού πέτυχε ὁ Ἑλληνικὸς Συναγερμὸς στὴν ὄρεινὴ περιοχή τῆς Ξάνθης εἶναι αὐτὴ πού ἐξασφάλισε καὶ τὴν ἐπικράτηση, μὲ μικρὴ διαφορά, τοῦ ψηφοδελτίου του, τὸ ὁποῖο μειοψήφησε στὸν χριστιανικὸ πληθυσμὸ τῆς περιοχῆς. Ἐτσι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1952 προσέφερε τὴν ἀφορμὴ στὸν Χαμδὴ Μπέη νὰ προσεγγίσει τὸ Λαϊκὸ Κόμμα τῆς Τουρκίας, πού βρισκόταν τότε στὴν ἀντιπολίτευση, καὶ νὰ τροφοδοτήσει τὴν πρώτη, μεταπολεμικὰ, καμπάνια τοῦ τουρκικοῦ τύπου γιὰ τὴ μειονότητα τῆς Δυτικῆς Θράκης³².

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Σύγκριση μουσουλμανικής και χριστιανικής ψήφου (1950, 1951) για τα κυριότερα πολιτικά κόμματα του Κέντρου και της Δεξιάς

	Έκλογες 5.3.1950				Έκλογες 9.9.1951			
	Χριστιανοί	%	Μουσουλμάνοι	%	Χριστιανοί	%	Μουσουλμάνοι	%
Κ.Φ.	2417	12,6	8037	44,5	3001	15,4	4943	27,5
ΕΠΕΚ	4336	22,6	894	5,0	5928	30,4	2931	16,3
Λ.Κ.	2160	11,3	3217	17,8	1778	9,1	4669	25,9
Ε.Σ.	—	—	—	—	2987	15,3	1778	9,9

Ριζικότερες αλλαγές στο πολιτικό τοπίο και με περισσότερο μακροπρόθεσμες συνέπειες σημειώθηκαν όμως στην περιοχή της Κομοτηνής, όπου η ευχέρεια με την οποία είχε αναδειχθεί και επικρατήσει η «νεωτεριστική» ήγεσία, έρμηνεύει και την εύκολία με την οποία άμφισβητήθηκε και ανατράπηκε η ήγεμονία της το 1952. Κεντρικό ρόλο στην άνατροπή αυτή διαδραμάτισε η δημιουργία, το 1950, του θρησκευτικού σωματείου «'Αναγέννηση του 'Ισλάμ» (Intibah-i Islam)³³ ήγετικά στελέχη του οποίου ήταν ο Χαφούζ Γιασάρ Μεμέτογλου και ο Μολλά Γιουσούφ Χασάνογλου, και το οποίο αποτέλεσε τον πόλο συσπείρωσης του «παλαιομουσουλμανικού στοιχείου». Το σωματείο αυτό υπέδειξε ως υποψήφιο βουλευτή του 'Ελληνικού Συναγερμού το 1952, τον Μολλά Γιουσούφ, ο οποίος εκλέχθηκε και επανεκλεγόταν συνεχώς έως το 1967, διατηρώντας το μονοπώλιο της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης της «παλαιομουσουλμανικής» μερίδας του πληθυσμού.

Η εφαρμογή του πλειοψηφικού, και η ύπαρξη πολλών μικτών εκλογικών τμημάτων στην περιοχή της Κομοτηνής, δέν επιτρέπει να προσδιοριστούν με ακρίβεια οι συγκεκριμένες επιπτώσεις που είχε, για την εκλογική επιτυχία του 'Ελληνικού Συναγερμού, ο προσεταιρισμός της «παλαιομουσουλμανικής» μερίδας του πληθυσμού. 'Εξάλλου στο συνδυασμό του 'Ελληνικού Συναγερμού, μαζί με τον Μολλά Γιουσούφ, ήταν υποψήφιος, ως εκπρόσωπος των «νεωτεριστών», και ο Χασάν Χατίπογλου (ή Γιουσούφογλου), γιός του τέως βουλευτή και γερουσιαστή Χατήπ Γιουσούφ Σαλήογλου, η εκλογή του οποίου το 1934 αποτέλεσε, όπως ήδη αναφέρθηκε, σταθμός για την πολιτική άνοδο των «νεωτεριστών». Όμως η έπληρωση του Χασάν Χατίπογλου, όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα των προηγούμενων (1951) και των επόμενων (1956) εκλογών, πρέπει να ήταν αρκετά περιορισμένη. 'Επιπλέον ο 'Ελληνικός Συναγερμός συγκέντρωσε τα μεγαλύτερα ποσο-

32. Βλ. Κ. Γ. 'Ανδρεάδης, *Η μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης*, δ.π., σ. 45.

33. Πρβλ. και Α. 'Αλεξανδρή, δ.π., σ. 144.

στά του, αληθινή παμψηφία, στis όρεινές, σχεδόν άμιγώς μουσουλμανικές, περιοχές του νομού Ροδόπης, όπως φαίνεται και στον πίνακα που ακολουθεί.

Βουλευτικές εκλογές 1952 - 'Εκλογικά τμήματα Κάλχαντα, 'Οργάνης, Δοκού και Κέχρου

Έγκυρα	2.553	
Ε.Σ.	2.197	86,1%
ΕΠΕΚ-Κ.Φ.	354	13,9%
ΕΔΑ	2	—

Η όρεινή περιοχή του νομού Ροδόπης, περιοχή προσηλωμένη στις θρησκευτικές παραδόσεις, στάθηκε εξάλλου το αληθινό φέουδο, έως το 1967, των «παλαιομουσουλμάνων» ύποψηφίων. Τα παραπάνω στοιχειοθετούν την υπόθεση ότι στην περιοχή της Κομοτηνής, ή κατάκτηση του «παλαιομουσουλμανικού» στοιχείου αποτέλεσε τον βασικό μοχλό της εκλογικής επικράτησης του Έλληνικού Συναγερμού. Γι' αυτό οι εκλογές του 1952 συνιστούν έναν πολύπλευρα σημαντικό σταθμό της τοπικής πολιτικής ιστορίας: όροθετούν τη δυναμική εμφάνιση μιās καινούργιας «παλαιομουσουλμανικής» πολιτικής ήγεςίας, την οποία ακολουθεί εκλογικά ένα σημαντικό τμήμα του μουσουλμανικού πληθυσμού, το οποίο θα αποτελέσει, για όλη την περίοδο 1952-1967, το κύριο στήριγμα του Έλληνικού Συναγερμού και της ΕΡΕ στη μειονότητα.

Η δημιουργία της «Ίντιμπαχ» όροθετεί επίσης και μιá διάσπαση στο έσωτερικό της «παλαιομουσουλμανικής» παράταξης, με την άπομόνωση και περιθωριοποίηση της πιό άκραιας άντιτουρκικής τάσης, που εκπροσωπούσε ο Χαφούζ Άλη Ρεσάτ. Μετά τον άποκλεισμό τους από την «Ίντιμπαχ», ο Χαφούζ Άλη Ρεσάτ και οι περί αυτόν Κιρκάσιοι, ανασύστησαν, την ίδια εποχή, την Ένωση Έλλήνων Μουσουλμάνων (Ίτιχάτι Ίσλάμ), διεκδικώντας και αυτοί την «προστασία» της ελληνικής διοίκησης, ή οποία ανάλογα με τη συγκυρία των έλληνοτουρκικών σχέσεων θα ταλαντεύεται άνάμεσα στα δύο σωματεία. Η Ένωση Έλλήνων Μουσουλμάνων διατηρούσε υπό τον έλεγχο της το ιεροσπουδαστήριο του Έχίνου και το δίκτυο ύποτροφιών για το πανεπιστήμιο Άλ Άχχάρ του Καΐρου, προσβλέποντας μόνιμα προς την ύποστήριξη των συντηρητικών άραβικών χωρών³⁴.

Η συσπείρωση, ή όργάνωση και ή πολιτική κινητοποίηση της «παλαιομουσουλμανικής» μερίδας στην περιοχή της Κομοτηνής διευκολύνθηκε σημαντικά από δύο έξωμειονοτικούς παράγοντες: άφενός από τη συνδρομή και παρότρυνση της Γενικής Διοικήσεως Θράκης και άφετέρου από την άνοδο στην έξουσία, στην Τουρκία, το 1950, του Δημοκρατικού Κόμματος του

34. Πρβλ. Δ. Μιχαλόπουλος, *Έλλάδα και Τουρκία 1950-1959*, ό.π., σσ. 173-174.

Μεντερές, με την οποία τερματίστηκε ή μονοκρατορία των άκραιφνών κεμαλιστών. Το κόμμα του Μεντερές, παρόλο που δεν στόχευε στην άνατροπή των κεμαλικών μεταρρυθμίσεων, συσπείρωνε εκείνες άκριβώς τις δυνάμεις που είχε θέσει στο περιθώριο ο κεμαλισμός, και άποτελούσε τόν φυσιολογικό «προστάτη» όλων των παραδοσιακών και συντηρητικών τάσεων, οι όποιες δέν διέθεταν άλλη πολιτική διέξοδο και έκπροσώπηση.

Η ίδια άκριβώς ταύτιση πραγματοποιήθηκε και στη Δυτική Θράκη, όπου ή «παλαιομουσουλμανική μερίδα» έβλεπε νά δημιουργείται στην Τουρκία ένα κόμμα στο όποιο μπορούσε πλέον νά προσβλέπει για μιá «έκείθεν» πολιτική «προστασία». Και επιπλέον, έβλεπε τό κόμμα αυτό νά θριαμβεύει στις έκλογές του 1950, παραμερίζοντας την παραδοσιακή κεμαλική έξουσία, που άποτελούσε τό σημείο ιδεολογικής άναφοράς των «νεωτεριστών» της Δυτικής Θράκης. Οι δύο αυτοί έξωμειονοτικοί παράγοντες, σέ μιá άνταγωνιστική σύμπραξη, συνέβαλαν στην πολιτική άναζωογόνηση του «παλαιομουσουλμανισμού» με τή δημιουργία του σωματείου «Ίντιμπάχ».

Η δημιουργία της «Ίντιμπάχ», και οι ιδιαίτερες λεπτομέρειες της συγκρότησης και άνάπτυξης της, άντανακλούν άπόλυτα τό συγκεκριμένο κλίμα εύφορίας στις έλληνοτουρκικές σχέσεις που επικρατούσε εκείνη την εποχή και την πολιτική ήγεμονία των συντηρητικών δυνάμεων στις δύο χώρες.

Τις δύο άνταγωνιστικά συμπράττουσες τάσεις που συνυπήρχαν στην «Ίντιμπάχ» —αυτούς που άναζητούσαν πολιτική «προστασία» κυρίως στην έλληνική διοίκηση και οι όποιοι άποτελούσαν την πιό συντηρητική μερίδα, και αυτούς που έκπροσωπούσαν τόν τουρκόφιλο «παλαιομουσουλμανισμό» — άντιπροσώπευαν άντίστοιχα ό Χαφούζ Γιασάρ Μεμέτογλου και ό Μολλά Γιουσούφ. Η έπικράτηση του δεύτερου —που μονοπώλησε την κοινοβουλευτική έκπροσώπηση των «παλαιομουσουλμάνων» άπό τό 1952 έως τό 1967, ένώ ό πρώτος περιορίστηκε, την ίδια περίοδο, στόν άχαρο ρόλο του μόνιμου, αλλά χωρίς έλπίδες έκλογής, ύποψηφίου— άντανακλούσε τό ιδιαίτερο βάρος που προσλάμβανε, και για την «παλαιομουσουλμανική» μερίδα, ή «έκείθεν» πολιτική «προστασία». Όπωςδήποτε όμως και οι δύο τάσεις χαρακτηρίζονταν άπό μιá προσπάθεια έξισορρόπησης της διπλής έξάρτησης, προσπάθεια την όποία εύνοούσε και τό γενικότερο κλίμα έλληνοτουρκικής φιλίας των άρχων της δεκαετίας του '50.

Ό Μολλά Γιουσούφ, και αυτό που ή πολιτική παρουσία και τοποθέτηση του εξέφραζαν, άποτελεί ένα στοιχείο κεντρικής σημασίας για την κατανόηση και έρμηνεία της διαμόρφωσης των πολιτικών μορφωμάτων της μειονότητας. Σε άρμονία με τό συντηρητισμό και τή μετριοπάθεια του μεγαλύτερου τμήματος της μειονότητας ό Μολλά Γιουσούφ άντιπροσώπευε:

α) τή μετεξέλιξη του «παλαιομουσουλμανισμού», που διατηρώντας όρισμένα έξωτερικά γνωρίσματα, δέν καταπολεμά πλέον (και άρα σιωπηρά άποδέχεται) τή σταδιακή έπικράτηση των μεταρρυθμίσεων,

β) τή δυνατότητα ιδεολογικής ταύτισης, μέσω του μετριοπαθούς «παλαιομουσουλμανισμού», της άντίστοιχης μερίδας του μειονοτικού πληθυσμού,

μὲ ἓνα τουρκικὸ κόμμα, τὸ κόμμα τοῦ Μεντερές, δυνατότητα ποὺ ἔως τότε διέθετε μόνο ἡ παράταξη τῶν «νεωτεριστῶν», ἡ ὁποία ταυτιζόταν ἰδεολογικά μὲ τὸ Λαϊκὸ Κόμμα τοῦ Ἰνονοῦ. Ἡ ταύτιση μὲ τὸ κόμμα τοῦ Μεντερές εἶχε ἐξάλλου τὸ ἐπιπλέον πλεονέκτημα νὰ ἀποτελεῖ καὶ ταύτιση μὲ τὴν κυβερνητικὴ ἐξουσία στὴν Τουρκία, τουλάχιστον κατὰ τὴν πρώτη φάση τῆς πολιτικῆς ἀνασυγκρότησης τῆς «παλαιομουσουλμανικῆς» παράταξης καὶ τῆς βουλευτικῆς σταδιοδρομίας τοῦ Μολλὰ Γιουσούφ (ἀπὸ τὸ 1952 ἕως τὸ 1960),

γ) τὴν ἔνταξη στὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ ζωὴ, στὰ πλαίσια μάλιστα τῆς κυβερνητικῆς παράταξης, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζεται μιὰ ἀποτελεσματικὴ «προστασία»,

δ) μιὰ προσπάθεια ἐξισορρόπησης τῶν σημείων ἀναφορᾶς καὶ ταύτισης μὲ Ἑλλάδα καὶ Τουρκία, καὶ συνακόλουθα μιὰ προσπάθεια ἐξισορρόπησης τῶν ἀντίστοιχων ἐξαρτήσεων.

Ἐπίλογος

Τὰ δύο πρῶτα χρόνια τῆς συναγερμικῆς ἐξουσίας (1953-1954) ἀπέτελεσαν τὸν «χρυσὸ αἰῶνα» στὸν ὁποῖο ἀναφέρονται ἀκόμη καὶ σήμερα οἱ πολιτικοὶ ἐκπρόσωποι τῆς μειονότητας. Ἡ στενὴ ἑλληνοτουρκικὴ φιλία ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἐκφράστηκε πολὺπλευρα στὴ Δυτικὴ Θράκη. Τότε ἐγίναν ὅλες οἱ παραχωρήσεις πρὸς τὴν Τουρκία στὸν ἐκπαιδευτικὸ τομέα (μετονομασία τῶν σχολείων ἀπὸ μουσουλμανικά σὲ τουρκικά, ἴδρυση τοῦ Λυκείου Τζελάλ Μπαγιάρ, συμφωνία γιὰ ἀποστολὴ δασκάλων ἀπὸ τὴν Τουρκία), ἐνῶ στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο σταμάτησε ἡ ἐνίσχυση τῆς ἀντιτουρκικῆς μερίδας τῆς «Ἰντιμιάχ». Ἐκλείσει ἐπίσης ἡ ἐφημερίδα *Χάκ Γιόλ* (= Ὁδὸς Δικαίου), ἐνῶ ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Θράκη ὁ διευθυντής της, Χουσνιὺ Γιουσούφ. Ἡ ἑλληνοτουρκικὴ προσέγγιση καὶ συνεργασία φαίνονταν ἐξάλλου νὰ διαθέτει σταθερὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ ἐρείσματα στὴ Δυτικὴ Θράκη, ἀφοῦ ἡγεμονικὴ πολιτικὴ δύναμη στὴ μειονότητα εἶχαν ἀναδειχθεῖ οἱ μετριοπαθεῖς «παλαιομουσουλμάνοι», ποὺ ἦταν οἱ πολιτικοὶ «προστατευόμενοι» καὶ τῶν δύο κυβερνήσεων.

Ὁ «χρυσὸς αἰῶνας» δὲν διήρκεσε ὅμως οὔτε τρία χρόνια. Ἐληξε ἀπὸτομα τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1955 μὲ τοὺς βανδαλισμοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ὁποῖοι ἀπέτελεσαν, ἐξ ἀντανακλάσεως, τὴν κρισιμότερη ἴσως τομὴ στὴν τοπικὴ πολιτικὴ ἐξέλιξη. Ἡ ὀξυνση τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων ποὺ ἐπακολούθησε μεταφέρθηκε ἀμέσως, καὶ μὲ ἰδιαίτερη ἔνταση, στὴ Δυτικὴ Θράκη. Πρῶτὴ σημαντικὴ ἐπίπτωσή της, στὴ διαμόρφωση τῶν πολιτικῶν δυνάμεων τῆς μειονότητας, ὑπῆρξε ἡ διαφοροποίηση ποὺ σημειώθηκε —μὲ σημεῖο ἀναφορᾶς τὴν τοποθέτηση ἀπέναντι στὴν πολιτικὴ τῆς Τουρκίας— στὸ ἐσωτερικὸ τῶν δύο παρατάξεων, τῶν «νεωτεριστῶν» καὶ τῶν «παλαιομουσουλμάνων». Ἡ διπλὴ αὐτὴ διαφοροποίηση ἦταν ἄμεση συνέπεια τῆς στάσης ποὺ τήρησαν οἱ ἡγεσίες τῶν δύο παρατάξεων, καὶ ἡ ὁποία ἀντέφα-

σκε με τις προσδοκίες που είχαν από αυτές οι θεωρούμενοι (ή αυτοθεωρούμενοι) ως «προστάτες» τους. Έτσι, ή πιο ρητή καταδίκη των βανδαλισμών της Κωνσταντινούπολης έγινε από εκπροσώπους των «νεωτεριστών», γεγονός που οδήγησε στην εμφάνιση, με την ενίσχυση του Γενικού Τουρκικού Προξενείου, μιας άκραιφνως φιλοτουρκικής «νεωτεριστικής» μερίδας, με επικεφαλής τον Χασάν Χατίπογλου. Αντίθετα, πολύ πιο επιφυλακτική και επαμφοτερίζουσα στην καταδίκη των βανδαλισμών της Κωνσταντινούπολης εμφανίστηκε ή ήγεσία των «παλαιομουσουλμάνων» —γεγονός που οδήγησε στην επαναδραστηριοποίηση, με ενίσχυση της ελληνικής διοίκησης, της αντιτουρκικής μερίδας της «Ίντιμπάχ», με επικεφαλής τον Χαφούζ Γιασάρ Μεμέτογλου.

Έτεινε έτσι να διαμορφωθεί, στο έσωτερικό της μειονότητας, ένα δυνάμει τετραπολικό σύστημα «κομμάτων», άρθρωμένο γύρω από δύο άξονες: αφενός την αντίθεση μεταξύ «νεωτεριστών» και «παλαιομουσουλμάνων» και αφετέρου τη στάση απέναντι στην ελληνοτουρκική διαμάχη. Άξονες οι οποίοι, όπως φάνηκε, δεν ταυτίζονταν μεταξύ τους.

Από το 1955 μέχρι σήμερα, βέβαια, πολλά πράγματα άλλαξαν στην πολιτική ζωή της μειονότητας, όπως και πολύ νερό κύλησε κάτω από τις γέφυρες του Κεράτιου. Όμως αυτά είναι μια άλλη ιστορία, που ίσως είναι ακόμη νωρίς για να μελετηθεί με την απαραίτητη απόσταση και ψυχραιμία.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΒΟΥΛΕΥΤΕΣ, ΓΕΡΟΥΣΙΑΣΤΕΣ ΚΑΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΙ
ΠΟΛΙΤΕΥΤΕΣ ΤΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ

Πηγή: Έπεξεργασία του μελετητή

1. ΡΟΔΟΠΗ

1.1 Περίοδος Μεσοπολέμου

1. *Χαφούζ Σαλή Μεμέτογλου*. Μέλος της Αυτόνομης Κυβέρνησης της «Δημοκρατίας της Γκιουμουλτζίνας» και μέλος του 'Ανώτερου Διοικητικού Συμβουλίου επί Διασυμμαχικής Κατοχής. Κατά την εκλογή προέδρου του Α.Δ.Σ. δέν ύποστήριξε τόν Τούρκο ύποψήφιο (λευκή ψήφος) επιτρέποντας την εκλογή ως προέδρου του Έλληνα Έμ. Δουλᾶ. Γερουσιαστής, με τὸ Κ.Φ., ἀπὸ τὸ 1929, ἕως τὸ θάνατό του στίς 22.2.1934. Φανατικός παλαιομουσουλμάνος, ιδρυτής καί πρῶτος πρόεδρος ἀπὸ τὸ 1932 τοῦ σωματείου «Ένωσις Μουσουλμάνων Έλλάδος».
2. *Χαφούζ Άλή Γκαλήπ Όσμάνογλου*. Κτηματίας καί δάσκαλος στὸ 'Ιεροσπουδαστήριο Κομοτηνῆς. Πομακικῆς καταγωγῆς ἀπὸ τὴν Άνω Βυρσίνη Όργάνης. Γεννήθηκε τὸ 1882 στὸ χωριὸ Ντουτλοῦ τῆς περιφέρειας Όρτάκιοι τῆς Βουλγαρίας καί ἐγκαταστάθηκε στὴν Κομοτηνὴ σὲ ἡλικία 5 ἐτῶν. Μέλος τοῦ Διαρκοῦς Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Όράκης ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Διετέλεσε μέλος τῆς αὐτόνομης Κυβέρνησης τῆς «Δημοκρατίας τῆς Γκιουμουλτζίνας» (1913) καί δήμαρχος Κομοτηνῆς ἐπὶ Διασυμμαχικῆς Κατοχῆς (βλ. Α. Δρακόπουλος, *Λεύκωμα...*, ὁ.π., σσ. 67 καί 278). Έκλέχθηκε βουλευτῆς μετὸ Κ.Φ. τὸ 1920 καί μετὴ Δημοκρατικὴ Ένωση (ἢ Άγροτοεργατικὸ Κόμμα) τοῦ Άλεξ. Παπαναστασίου τὸ 1926, τὸ 1928, τὸ 1932, τὸ 1933 καί τὸ 1936. Ήταν παλαιομουσουλμάνος, χωρὶς ὁμῶς νὰ ἀντιμάχεται ριζικὰ τὶς νεωτεριστικὲς μεταρρυθμίσεις. Γι' αὐτὸ στὴ διάρκεια τῆς Βουλγαρικῆς Κατοχῆς (1941-44) ἐξορίστηκε στὴ Βουλγαρία ὡς κεμαλιστής. Πρῶτος ἐκλεγμένος πρόεδρος τῆς ΔΕΜΠ Κομοτηνῆς σὲ συνεργασία μετὸς νεωτεριστές, τὸ 1945, ἐπὶ ΕΑΜ, καθαιρέθηκε ἀμέσως μετὰ τὶς ἐκλογές τοῦ 1946, στίς ὁποῖες πολιτεύτηκε, χωρὶς νὰ ἐκλεγεί, μετὴν Έθνικὴ Πολιτικὴ Ένωση (ΕΠΕ). Ύπῆρξε στενὸς συνεργάτης τοῦ Άναστ. Μπακάλμπαση. Πέθανε τὸ 1948.
3. *Χασάν Άγὰ Ζαδὲ Μουσταφά*. Έκλέχθηκε βουλευτῆς μετὸ Κ.Φ. τὸ 1926, τὸ 1932 καί τὸ 1933. Ύποψήφιος χωρὶς νὰ ἐκλεγεί, πάντα μετὸ Κ.Φ., τὸ 1936. Δέν πολιτεύτηκε στίς ἐκλογές τοῦ 1928. Ύποψήφιος γερουσιαστής, χωρὶς νὰ ἐκλεγεί, τὸ 1929.
4. *Χατήπ Γιουσούφ Σαλήογλου*. Γεννήθηκε τὸ 1895. Δερματέμπορος. Ύποψήφιος χωρὶς νὰ ἐκλεγεί τὸ 1928, μετὸ συνδυασμὸ τῶν «ἀνεξάρτητων ἄγροτικῶν». Έκλέχθηκε βουλευτῆς μετὸ Κ.Φ. τὸ 1932. Ύποψήφιος, χωρὶς νὰ ἐκλεγεί μετὸ

συνδυασμό «'Ανεξάρτητων φιλελεύθερων» το 1933. 'Εκλέχθηκε γερουσιαστής, ύστερα από το θάνατο του Χαφούζ Σαλή, στην επαναληπτική έκλογή στις 15-4-1934. Βουλευτής του Α.Κ. το 1935 και υποψήφιος του ίδιου κόμματος, χωρίς να εκλεγεί, το 1936. 'Εκλέχθηκε στο Δ.Σ. της ΔΕΜΠ Κομοτηνής το 1945, επί ΕΑΜ, και παρέμεινε στα διορισμένα συμβούλια έως το 1950. 'Υπήρξε από τους πρώτους σημαίνοντες Τούρκους νεωτεριστές στη Δυτική Θράκη και η έκλογή του ως γερουσιαστή το 1934 θεωρείται ως η πρώτη σημαντική εκλογική επιτυχία των νεωτεριστών.

5. *'Αλή Ριζά 'Εφέντη 'Αχμέτογλου*. Πολιτεύτηκε και εκλέχθηκε βουλευτής με το Κ.Φ. το 1928. 'Υποψήφιος, χωρίς να εκλεγεί, το 1933 με το συνδυασμό 'Ανεξάρτητων Μουσουλμάνων Θράκης, το 1946 με την ΗΠΕ (Κόμμα 'Εθνικῶν Φιλελευθέρων) και το 1950 με την ΕΠΕΚ. Φανατικός παλαιομουσουλμάνος, από τους ιδρυτές της «'Ιντιμπάχ» και επικεφαλής του παλαιομουσουλμανικού ψηφοδελτίου στις εκλογές για την ΔΕΜΠ Κομοτηνής το 1950 (δεν εκλέχθηκε).
6. *Μεχμέτ Μουσταφάογλου*. 'Εκλέχθηκε βουλευτής με το Α.Κ. στις μονόπλευρες εκλογές του 1935. Πολιτεύτηκε, χωρίς να εκλεγεί, με το ίδιο κόμμα το 1936.

1.2 Περίοδος 1945-1955

1. *Ούστενέρ 'Οσμάν Μεμέτογλου*. Γεννήθηκε το 1914 στην Κομοτηνή. Νεωτεριστής. Πρόεδρος της 'Ενώσεως Τουρκικής Νεολαίας Κομοτηνής έως τις εκλογές του 1946, στις οποίες πολιτεύτηκε (ύστερα από υπόδειξη του τότε Γ.Δ. Θράκης Μαυρογορδάτου) και εκλέχθηκε βουλευτής με το Κ.Φ. 'Επανεκλέχθηκε βουλευτής με το Κ.Φ. το 1950 και το 1951. 'Υποψήφιος, χωρίς να εκλεγεί, του Κ.Φ. το 1952. Το 1955 καταδίκασε τους βανδαλισμούς της Κωνσταντινούπολης και από τότε έπεσε στη δυσμένεια του Γ.Τ.Π. 'Εντάχθηκε στην ΕΡΕ, με την ίδρυσή της, με την οποία και εκλέχθηκε το 1956 και το 1958. 'Υποψήφιος, χωρίς να εκλεγεί με την ΕΡΕ το 1961 και το 1963, και με τη Ν.Δ. το 1974 και το 1977. Πέθανε το 1980.
2. *Φαίκ 'Ενγκίν Χατζηαχμέτογλου*. Γεννήθηκε το 1902. Δάσκαλος. 'Ο πατέρας του ήταν παλαιότερα μουφτής Κομοτηνής. Πρωτοπολιτεύτηκε (ύστερα από υπόδειξη του Ούστενέρ) και εκλέχθηκε βουλευτής με το Κ.Φ. το 1946. 'Υποψήφιος, χωρίς να εκλεγεί, με το Κ.Φ. το 1950. Πέθανε το 1981 στην Τουρκία. 'Ο γιός του, 'Οκτάι 'Ενγκίν, τοποθέτησε το 1955 τη βόμβα στο σπίτι του Κεμάλ στη Θεσσαλονίκη, γεγονός που αποτέλεσε το πρόσχημα των βανδαλισμών της Κωνσταντινούπολης.
3. *Φεχμέτ Χουσαμεντίν 'Οτμανλή*. Γεννήθηκε το 1911 στην Κομοτηνή. Ράφτης. Νεωτεριστής. 'Υποψήφιος, χωρίς να εκλεγεί, με το Α.Κ. το 1946. Διορισμένος αντιπρόεδρος της ΔΕΜΠ Κομοτηνής το 1949, πολιτεύτηκε και εκλέχθηκε βουλευτής με το Α.Κ. το 1950. 'Υποψήφιος, χωρίς να εκλεγεί, με το Α.Κ. το 1951, με την ΕΠΕΚ το 1952 και με τη Δ.Ε. το 1956.
4. *Μολλά Γιουσούφ Χασάνογλου*. Γεννήθηκε το 1915 στη Σκιάδα. Δάσκαλος, απόφοιτος του ιεροδιδασκαλείου Κομοτηνής. 'Αναδείχθηκε σε έμπορο επί Βουλγαρικής Κατοχής. Παλαιομουσουλμάνος, συνιδρυτής με τον Χαφούζ Γιασάρ του θρησκευτικού σωματίου «'Ανόρθωσις» ('Ιντιμάχ), από το οποίο και υποδείχθηκε ως υποψήφιος του Ε.Σ. το 1952. Βουλευτής από το 1952 έως το 1967, με τον Ε.Σ. και την ΕΡΕ. Πέθανε το 1969.

5. *Χασάν Γιουσούφογλου ή Χατίπογλου*. Γεννήθηκε στην Κομοτηνή το 1923. Γιός του τ. βουλευτή και γερουσιαστή Γιουσούφ Σαλήογλου. Σπούδασε σέ ελληνικό γυμνάσιο και υπήρξε ο πρώτος μουσουλμάνος που έγινε ξεφειδρος αξιωματικός. Δημοσιογράφος και διευθυντής της *Ήκιν* από το 1957, είναι από τους κυριότερους εκπροσώπους του τουρκικού εθνικισμού. Πρόεδρος της Ένωσης Τουρκικής Νεολαίας πρωτοπολητεύτηκε, χωρίς να εκλεγεί, το 1951 με τον Ε.Σ. Έκλέχθηκε βουλευτής με τον Ε.Σ. τον Νοέμβριο του 1952. Διαγράφηκε από τον Ε.Σ. τον Νοέμβριο του 1955 και προσχώρησε στο Κ.Π., από το οποίο αποχώρησε και πολιτεύτηκε το 1956 με τη Δ.Ε., χωρίς να εκλεγεί. Υποψήφιος, χωρίς να εκλεγεί, με το Κ.Φ. το 1958, εκλέχθηκε με την Ε.Κ. το 1961 και προσχώρησε στο Κ.Π., με το οποίο εκλέχθηκε βουλευτής το 1963 και το 1964. Μετά τη μεταπολίτευση ήταν υποψήφιος χωρίς να εκλεγεί το 1974 με την ΕΔΕ του Π. Γαρουφαλιά (δεν υποστήριξε όμως την υποψηφιότητά του, βλ. *Ήκιν*, 12.11.1974), το 1977 με την Ε.Π. και το 1981 με το Κ.Π. (επίσης χωρίς να υποστηρίξει την υποψηφιότητά του).
6. *Σεφκέτ Παζαρκίογλου*. Νεωτεριστής, υπήρξε υποψήφιος, χωρίς να εκλεγεί, το 1946 με την Έθνική Πολιτική Ένωση (ΕΠΕ) και το 1950 με το Λ.Κ. Διετέλεσε πρόεδρος της Τουρκικής Νεολαίας Κομοτηνής το 1954.
7. *Χαϊρουλά Μεχμέτογλου*. Γεννήθηκε στην Κομοτηνή, όπου είχε εγκατασταθεί η οικογένειά του αφού εγκατέλειψε τη Βουλγαρία. Υπήρξε συνεργάτης του Γκαλήπ και διετέλεσε προπολεμικά πρόεδρος της ΔΕΜΠ Κομοτηνής. Έξορίστηκε επί κατοχής στη Βουλγαρία ως φιλέλληνας. Ίδρυτικό μέλος και στέλεχος της «Ίντιμπάχ», ήταν υποψήφιος, χωρίς να εκλεγεί, με την ΠΑΕ το 1950 και με την ΕΠΕΚ το 1951. Διετέλεσε επανειλημμένα δημοτικός σύμβουλος Κομοτηνής.
8. *Χαφούζ Χουσεϊν Πασόγλου*. Γεννήθηκε στην κοινότητα Άσωμάτων. Δάσκαλος στο Ίεροσπουδαστήριο Κομοτηνής και από τα ιδρυτικά στελέχη της «Ίντιμπάχ». Υποψήφιος, χωρίς να εκλεγεί, με την ΕΠΕΚ το 1951 και με την Ε.Κ. το 1963.

2. ΞΑΝΘΗ

2.1 Περίοδος Μεσοπολέμου

1. *Σουκρή Μαχμούτογλου*. Πολιτεύτηκε και εκλέχθηκε το 1926 με τη Δημοκρατική Ένωση.
2. *Φεμχή Χασήμ Μπέη Ζαδέ*. Πολιτεύτηκε και εκλέχθηκε το 1926 με το Κ.Φ.
3. *Μουμτζή Νιαζί Χαφούζ Χαλήογλου*. Έμπορος από την Ξάνθη. Γεννήθηκε το 1872. Πολιτεύτηκε και εκλέχθηκε βουλευτής με το Κ.Φ. το 1928. Υποψήφιος, χωρίς να εκλεγεί, το 1932 με το Άγροτοεργατικό Κόμμα και το 1933 με τον Συνδυασμό Άνεξαρτήτων Μουσουλμάνων Θράκης. Εκλέχθηκε βουλευτής του Λ.Κ. το 1935, με το οποίο πολιτεύτηκε επίσης, χωρίς να εκλεγεί, το 1936 και το 1946. Διετέλεσε αντιπρόεδρος (1946-48) και στη συνέχεια πρόεδρος (1948-50) της ΔΕΜΠ Ξάνθης. Έπικεφαλής του παλαιομουσουλμανικού ψηφοδελτίου στις εκλογές για τη ΔΕΜΠ Ξάνθης το 1950 (δεν εκλέχθηκε).
4. *Χαλήλ Χουσεϊν Καρατζαλή* (ή Καρα Τσιαλή). Πολιτεύτηκε και εκλέχθηκε βουλευτής με το Κ.Φ. το 1928. Υποψήφιος, χωρίς να εκλεγεί, το 1932 με το

- Ἄγροτοεργατικό Κόμμα καὶ τὸ 1936 μὲ τὴ Γενικὴ Λαϊκὴ Ριζοσπαστικὴ Ἐνωσι.
5. *Χασάν Ἀμπντουλαχίμογλου*. Ὑποψήφιος, χωρὶς νὰ ἐκλεγεῖ, τὸ 1928, μὲ τὸ συνδυασμὸ τὸν «ἀνεξάρτητων ἀγροτικῶν». Ἐκλέχθηκε βουλευτὴς τὸ 1932 καὶ τὸ 1933 μὲ τὸ Κ.Φ. Ὑποψήφιος τοῦ Κ.Φ. χωρὶς νὰ ἐκλεγεῖ τὸ 1936.
 6. *Σερδάρ Ζαδὲ Ἰμπραχίμ τοῦ Δεμήρ*. Μεγαλοκτηματίας καὶ μπέης. Ἐκλέχθηκε βουλευτὴς μὲ τὸ συνδυασμὸ «ἀνεξάρτητων φιλελευθέρων» τὸ 1933. Ὑποψήφιος, χωρὶς νὰ ἐκλεγεῖ, μὲ τὸ Κ.Φ. τὸ 1936, καὶ τὸ 1946 καὶ μετὰ μὲ τὴ Δ.Ε. τὸ 1956. Σπούδασε στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ὑπῆρξε ἀπὸ τοὺς κύριους ἐκπροσώπους τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικισμοῦ στὴν Ἑάνθη. Ἐπικεφαλῆς τῆς νεωτεριστικῆς παράταξης, ἐκλέχθηκε πρόεδρος τῆς ΔΕΜΠ Ἑάνθης τὸ 1950.
 7. *Χαμδὴ Χουσεῖν Φεχμὴ*. Κτηματίας, ἔμπορος καὶ εἰδικότερα καπνέμπορος (βλ. *Θρακικὰ Χρονικά*, τχ. 34, σ. 49). Γεννήθηκε τὸ 1897. Ὁ πατὴρ του χρημάτισε μέλος τῆς ἐφήμερης αὐτόνομης κυβέρνησης ποὺ συγκροτήθηκε στὰ πομακικὰ χωριά μετὰ τὴν προσάρτηση τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας. Στὴ συνέχεια ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἑάνθη ὅπου τοῦ παραχωρήθηκαν μεγάλες ἐκτάσεις μεταξὺ Γενισαῖας καὶ Πόρτο Λάγος. Ὁ Χαμδὴ Μπέης σπούδασε στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἦταν ὁπαδὸς τὸν κεμαλικῶν μεταρρυθμίσεων. Τὸ 1931 ἐξέδωσε τὴν ἐφημερίδα *Μιλλιέτ* καὶ τὸ 1932 πρωτοπολιτεύτηκε χωρὶς νὰ ἐκλεγεῖ, ἐπικεφαλῆς συνδυασμοῦ ἀνεξαρτήτων (σχεδὸν ἀμιγῶς πομακικῆς σύνθεσης). Ἐκλέχθηκε βουλευτὴς τὸ 1935 καὶ τὸ 1936 μὲ τὸ Α.Κ. Πολιτεύτηκε, χωρὶς νὰ ἐκλεγεῖ, τὸ 1946 καὶ τὸ 1950 μὲ τὸ Α.Κ. Ἐκλέχθηκε μὲ τὸ Α.Κ. τὸ 1951 (ὑποστήριξε τὴν κυβέρνησιν Πλαστήρα). Δὲν ἐκλέχθηκε τὸ 1952 μὲ τὸ Συναγερμὸ Ἀγροτῶν Ἑργαζομένων, τὸ 1958 μὲ τὸ Κ.Φ., τὸ 1961 ὡς ἀνεξάρτητος καὶ τὸ 1963 καὶ 1964 μὲ τὴν ΕΡΕ. Διετέλεσε πρόεδρος τῆς ΔΕΜΠ Ἑάνθης ἀπὸ τὸ 1935 ἕως τὸ 1942 καὶ ἀπὸ τὸ 1946 ἕως τὸ 1948. Τὴν πρώτη περίοδον τῆς πολιτικῆς του παρουσίας (ὑπερασπιζόμενος μὲ τὴν πιὸ μεγάλη ἀποφασιστικὴν τὰ δικαιώματα τῶν Τούρκων) (*Salâhattin Yıldız*, ὁ.π., σ. 376) καὶ γι' αὐτὸ θεωρεῖται ὅτι συνέβαλε σημαντικὰ στὴ μεταστροφή τῶν Πομάκων τῆς Ἑάνθης πρὸς τὸν τουρκικὸ «νεωτερισμό» (Φωτέας, *Οἱ Πομάκοι...*, ὁ.π., σ. 30). Τὸ χαρακτηριστικότερον πάντως στοιχεῖο τῆς πολιτικῆς του σταδιοδρομίας εἶναι ὅτι ἄλλαξε συχνότατα τοποθέτηση: βουλγαρόφιλος ἐπὶ κατοχῆς, ὑποστήριξε ἐνεργὰ τὶς ἑλληνικὰς διεκδικήσεις ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας ἀμέσως μετὰ τὸν πόλεμον, ὑπῆρξε τὸ 1953-55 ἀπὸ τοὺς κύριους ὑποκινητὲς τῆς ἀρθρογραφίας τοῦ τουρκικοῦ τύπου περὶ Δυτικῆς Θράκης (Κ. Γ. Ἀνδρεάδης, *Ἡ μουσουλμανικὴ μειονότης...*, ὁ.π., σ. 45) καὶ στὴ συνέχεια ὁ κύριος ἐκπρόσωπος τῆς φιλελληνικῆς μερίδας τῆς μειονότητος. Ὁ γιὸς του Σεφκὲς συνέχισε τὴν ἐκδοσὴ τῆς *Μιλλιέτ* καὶ διορίστηκε τὸ 1967 πρόεδρος τῆς ΔΕΜΠ.

2.2 Περίοδος 1945-1955

1. *Ὁσμάν Νουρὴ Φετάογλου* (ἐπονομαζόμενος Γιλμάζ, ἄτεγκτος). Γεννήθηκε τὸ 1902 ἀπὸ πατέρα Τουρκαλβανὸ καὶ μητέρα Πομάκα. Δημοσιογράφος, συνεκδότης ἀρχικὰ μὲ τὸν Χαμδὴ Μπέη τῆς *Μιλλιέτ*, ἄρχισε ἀπὸ τὸ 1932 νὰ ἐκδίδει τὴν *Takya* (Θράκη), ποὺ συνέχιζε νὰ ἐκδίδεται μέχρι πρόσφατα. Νεωτεριστὴς, ἴδρυσε προπολεμικὰ τὸ πρῶτον νεωτεριστικὸ ἰδιωτικὸ σχολεῖον στὴ Χρῦσα. Συγγενὴς ἐξ ἀγχιστείας (παντρεύτηκε τὴν ἀνηψιά του) τοῦ Ἀλῆ Γκαλή, πρωτοπο-

- λιτεύτηκε, χωρίς να εκλεγεί, τὸ 1936 μετὸν Δημοκρατικὸ Συνασπισμὸ (Ἀλεξ. Παπαναστασίου). Ἐκλέχθηκε τὸ 1945 ἐπὶ ΕΑΜοκρατίας πρόεδρος τῆς ΔΕΜΠ Ξάνθης, θέση ἀπὸ τὴν ὁποία καθαιρέθηκε τὸν Δεκέμβριο τῆς ἴδιας χρονιᾶς. Πρωτοεκλέχθηκε βουλευτὴς τὸ 1946 ὡς ὑποψήφιος τῆς Δημοκρατικῆς Ἐνώσεως, στὰ πλαίσια τῆς Ἐθνικῆς Πολιτικῆς Ἐνώσεως καὶ προσχώρησε ἀμέσως στὸ Κόμμα Βενιζελικῶν Φιλελευθέρων. Ἐπανεκλέχθηκε στὴ συνέχεια μετὸ Κ.Φ. (1950, 1951), ἔπειτα μετὸν Ε.Σ. (1952) καὶ τὴν ΕΡΕ (1956, 1958, 1961) καὶ τέλος μετὴν Ε.Κ. (1963). Ὑποψήφιος, χωρίς νὰ εκλεγεί, μετὴν Ε.Κ. τὸ 1964.
2. *Ζεῖμπὲκ Χουσεῖν τοῦ Σαλῆ*. Πομάκος ἀπὸ τὸν Ἑχίνο. Γεννήθηκε τὸ 1898. Κτηματίας. Ἐκλέχθηκε βουλευτὴς μετὴν Ἐνωση Ἀγροτικῶν Κομμάτων τὸ 1946. Ὑποψήφιος, χωρίς νὰ εκλεγεί, μετὴν Παράταξη (ἢ Συναγερμὸ) Ἀγροτῶν καὶ Ἑργαζομένων τὸ 1950, τὸ 1951 καὶ τὸ 1952. Ἐπίσης μετὴν Ἐνωση Λαϊκῶν Κομμάτων τὸ 1958.
 3. *Σαλήμ Γιακούπ Σελήμ*. Συνεταιριστὴς καὶ στέλεχος τοῦ Ἀγροτικοῦ Κόμματος, πολιτεύτηκε χωρίς νὰ εκλεγεί μετὸ ΑΚΕ τὸ 1936, μετὴν ΕΑΚ τὸ 1946 καὶ μετὸ ΣΑΕ τὸ 1951.
 4. *Χαφούζ Μεχμέτ Ἰχτιάρ*. Μέλος τῆς Ἐνώσεως Ἑλλήνων Μουσουλμάνων. Διετέλεσε διευθυντὴς τοῦ Ἱεροσπουδαστηρίου τοῦ Ἑχίνου. Ὑποψήφιος, χωρίς νὰ εκλεγεί, μετὸν Ε.Σ. τὸ 1951 καὶ μετὸ Κ.Π. τὸ 1956.